

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н.КАРАЗІНА

УДК 195.9.072 (075.8)

ББК 88я73

Л 87

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 5 від 19.02.2009 р.)

Рецензенти:

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **Крейдун Н.П.**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **Гімаєва Ю.А.**

ЛУЦЕНКО О. Л. ПРАКТИЧНІ РОБОТИ З ПСИХОДІАГНОСТИКИ: НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК. – Х.: ХНУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА, 2009. – 68 С.

Посібник містить плани, алгоритми виконання та пояснення 17 практичних робіт, які забезпечують дійове оволодіння знаннями, вміннями та навичками психологічної діагностики. Курс розрахований на студентів ВНЗ, які навчаються за спеціальністю «психологія». Завдяки проходженню студентами такого практичного курсу ними будуть відпрацьовані більшість основних питань психологічної діагностики, в тому числі такі недостатньо висвітлені в літературі теми, як ідеографічний підхід у тестуванні, діагностика психологічної автобіографії, аналіз тестових профілів, іпсативне оцінювання, факторний аналіз, ситуативні тести. У додатку наведено низку різнотипних прикладів реальних психодіагностичних звітів.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Практична робота №1. Ідеографічні і номотетичні методи психодіагностики.....	5
Практична робота №2. Діагностика психологічної автобіографії ідеографічними засобами	10
Практична робота №3. Діагностика психологічної біографії номотетичними методами.....	11
Практична робота №4. Аналіз тестових профілів. Іпсативне оцінювання психологічних якостей.....	13
Практична робота №5. Перевірка труднощі завдань тесту інтелекту.....	15
Практична робота №6. Інтерпретація психологічного значення факторів, отриманих в результаті факторного аналізу.....	18
Практична робота №7. Перевірка змістовної валідності тесту. Створення паралельної форми тесту.....	28
Практична робота №8. Перевірка критеріальної валідності тесту.....	31
Практична робота №9. Перевірка конструктної валідності тесту.....	32
Практична робота №10. Конструювання тесту особистості (особистісного опитувальника).....	33
Практична робота №11. Конструювання тесту креативності.....	35
Практична робота №12. Конструювання тесту інтелекту.....	37
Практична робота №13. Конструювання тесту спеціальних здібностей.....	38
Практична робота №14. Конструювання ситуаційного тесту особистості.....	39
Практична робота №15. Адаптація тесту.....	41
Практична робота №16. Конструювання тестів психічних станів і настроїв.....	42
Практична робота №17. Складання психодіагностичного звіту.....	43
Підсумок.....	45
Список рекомендованої літератури.....	46
Додаток. Приклади психодіагностичних звітів	48

Вступ

Практичні заняття з психодіагностики є необхідною частиною викладання дисципліни «психодіагностика», яка обов'язково вивчається всіма студентами-психологами. Важливість саме практичної частини даного навчального курсу важко переоцінити.

По-перше, на відміну від інших доробків психологічної науки, психологічні тести, вивченню яких і присвячено цей курс, мають широке проникнення у наукову і практичну роботу психологів, інших фахівців (педагогів, медиків, соціологів, економістів тощо) і навіть дуже поширені у суспільстві загалом. Відсутність в нашій країні поки що офіційних інститутів стандартизації і контролю за розповсюдженням і використанням психологічних тестів (як це прийнято в більшості розвинутих країн світу) призводить до того, що психологічні тести погіршуються за якістю, змішуються з так званими «популярними тестами», обростають у свідомості людей певними стереотипами і міфами, часто використовуються некоректно. Практична перевірка якості тестів, навчання збору повної інформації про їх властивості, тренування у їх рестандартизації і, нарешті, спроби власноруч розробляти тести формує у студентів навички відрізняння справжніх тестів від підробок, впевненої праці з ними, дозволяє позбутися існуючих міфів, засвоїти і запам'ятати психометричні вимоги до тестів.

По-друге, психодіагностика – це досить складний, негуманітарний курс, який поєднує в собі знання про планування експерименту, роботу з генеральними та вибірковими сукупностями даних, перевірки метричних показників психологічних вимірювальних інструментів (якими і є тести) за допомогою математичної статистики. Але чим складніше дисципліна, тим більше різних методів, способів, підходів треба використовувати для того, щоб донести ці знання. Практичне засвоєння знань – це якісно відмінний метод їх презентації, ніж теоретичний.

По-третє, особливість психодіагностики полягає в тому, що головними тут є саме практичні навички, вміння самостійно конструювати всі методи та інструменти, перевіряти і вдосконалювати їх, а теоретична частина слугує тільки роз'ясненню методологічних засад цих практичних навичок.

Існує велике різноманіття способів апробувати та закріпити лекційний матеріал з психодіагностики на практичних заняттях. Вони можуть проводитися в навчальних класах та вимагати позааудиторної роботи. В даному виданні ми пропонуємо плани і методичні рекомендації розроблених нами практичних занять з психодіагностики, які були застосовані на факультеті психології Харківського національного університету протягом останніх шістьох років і довели свою ефективність. Студенти, які успішно виконали ці роботи, показали високі результати при складанні психодіагностичних програм для власних курсових і дипломних робіт, коректно користувались готовими тестами, а головне – активно і творчо розробляли оригінальні авторські методики.

Всі розділи навчального посібника мають типову структуру – описання цілей виконання даної роботи, потім коротке нагадування теоретичного матеріалу, який ілюструється і закріплюється у практичній роботі, посилання на літературу, де ця проблематика більш глибоко розкрита, і нарешті – чіткий план, тобто алгоритм виконання роботи. Деякі додаткові матеріали, які потрібні для виконання роботи, розміщені у додатках. Певні розділи містять дещо більше теоретичного матеріалу в тих випадках, коли ці теми слабко висвітлені у найбільш поширених посібниках за дисципліною.

Ми сподіваємось, що наведені нижче плани і методичні рекомендації по виконанню практичних робіт з психодіагностики будуть корисні студентам, викладачам і практичним психологам, які бажають покращити свої вміння та навички у використанні існуючого психометричного інструментарію, а також в адаптації, рестандартизації і конструюванні нових тестів.

Навчальний посібник є логічним доповненням і продовженням написаного сумісно з першим деканом факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна навчального посібника з психодіагностики, який було видано Харківським університетом в 2006 році (Лактионов А.Н., Луценко Е.Л. Основы психодиагностики, психометри и тестологии. – Х.: ХНУ имени В.Н.Каразина, 2006). В якості теоретичного базису для даного, практично

спрямованого видання, можна використовувати й інші посібники з психодіагностики.

Практична робота №1

Ідеографічні та номотетичні психодіагностичні методи

Цілі роботи: ознайомлення з ідеографічними методами вивчення особистості, які значно менш поширені, ніж інші; тренування у виконанні та інтерпретації ідеографічних методів.

Теоретичні аспекти. Інформація про ідеографічні методи психодіагностики недостатньо відома психологам, вона мало відображена в підручниках і посібниках з психодіагностики, тому ми викладемо її тут більш докладно. Джерело, де про ідеографічні методи можна прочитати самостійно: Оллпорт Гордон В. Общее и уникальное в психологии / Личность в психологии. – М.: КСП+, СПб.: Ювента, 1998. – С. 72-87.

Зміна наукових пріоритетів, а саме поворот до ідеографічних методів, разом зі збільшенням уваги до ролі ситуацій у формуванні внутрішнього світу і поведінки людини – дві основні сучасні тенденції світової психологічної науки.

В психологічній науці, як і в багатьох інших, існує проблема взаємовідношення загального і індивідуального. По-іншому це питання формулюється так: що є предметом вивчення психологічної науки – людина в загальних рисах або людина в її особливих індивідуальних якостях? Обидва ці полюси знаходяться у сфері компетенції психологічної науки.

Вивчення продуктів творчості окремої особи, біографічне інтерв'ю, деякі проєктивні техніки відносяться до *ідеографічних методів*, оскільки вони намагаються розкрити психологічні особливості окремої особи, конкретної індивідуальності. Такі методи мають мінімум обмежень, привнесених експериментатором, і будуються на основі особливостей особистості, що вивчається.

Методи, націлені на вивчення «людини загалом», називаються *номотетичними*, оскільки вони проводять узагальнення специфічних особливостей

окремих осіб, визначають середнє арифметичне і потім порівнюють кожну нову особистість, що вивчається, з цим «середнім». До них відносяться всі стандартизовані тести, тобто тести, що оснащені нормами.

Кожний з двох підходів завоював своїх прихильників.

Можна сказати, що це суперечка між прихильниками *пояснення* (номотетичний, він же статистичний підхід) і *розуміння* (ідеографічний, він же ідеоморфічний, морфогенетичний, клінічний підхід).

Наука, як номотетична, так і ідеографічна, повинна бути у великій мірі обґрунтованою. Пропоновані ідеографічні інтерпретації повинні піддаватися перевірці, передачі і мати високу прогностичну силу.

Г. Олпорт приводить наступні ідеографічні методи:

1. Метод розроблений Болдуїном на основі аналізу листів однієї жінки на ім'я Джені (Baldwin, 1942). Предметом вивчення була індивідуальна структура її мислення, а саме, комплекси асоціацій. Який емоційний тон її листа, коли вона говорить про жінок, про гроші, про природу? Якщо вона розповідає про свого сина, про що ще згадується в цьому контексті? За допомогою цього методу, названого Болдуїном «Аналіз структури особистості», можна виявити низку цікавих особистісних феноменів, і він не вимагає залучення якихось середньогрупових показників.
2. Метод був розроблений Шапіро (Shapiro, 1961). На основі п'ятигодинної глибинної розмови психіатра з пацієнтом конструється опитувальник, який надалі використовується для роботи з цим і лише з цим пацієнтом. Повторні його заповнення з інтервалом в декілька місяців або років допомагають прослідити процес взаємодії лікаря з пацієнтом, а також моменти поліпшення або погіршення здоров'я.
3. Метод для визначення сфери інтересів особистості і їх кількості. Теоретична посилка така, що можна якоюсь мірою повно зрозуміти життя людини, якщо прослідити його основні інтереси або мотиви. Наприклад, видатний письменник-фантаст Г.Уеллс сам писав, що в його житті було тільки дві основні теми – світовий уряд і секс. Говорять, що у Л.М.Толстого після його відлучення від

церкви була лише одна тема – прагнення до простоти життя. У Вільяма Джеймса за свідченням його біографа було вісім домінуючих тенденцій. Модель методу полягає в тому, щоб виділити апіорно у особистості список цих домінуючих тенденцій (на основі опитування добре обізнаних про цю людину осіб) і потім підрахувати, яка кількість повсякденних дій може бути віднесена до тієї або іншої з цих тенденцій. Проблема полягає лише в об'єктивності даного експертного спостереження.

4. Для вивчення індивідуальної системи цінностей можна застосувати прямі питання такого типу: «Що б вам хотілося мати більше всього в світі?», «Які події викликають у вас відчуття повноти життя?», «Які події викликають у вас відчуття власної унікальності?»
5. Олпорт стверджує про необхідність довіри до досліджуваного, коли він розповідає про принципові аспекти свого життя. Він пише, що проєктивні тести не можуть застосовуватися у відриві від чітко спрямованих методів, оскільки ми не можемо проінтерпретувати одержані за їх допомогою результати, якщо нам не відомо, чи погоджені вони з його уявленням про себе або суперечать йому.
6. Метод «Шкала самовизначення» Кілпатріка і Кантріла (Kilpatrick, Cantril, 1960). Перед досліджуванним кладуть бланк, на якому намальовані сходи з десятима ступенями. Досліджуваному пропонують розказати, в чому, на його думку, полягає «найкращий або ідеальний спосіб життя». На малюнку цьому способу життя відповідає верхня, десята сходинка. Потім його просять описати «якнайгірший спосіб життя», як він його собі уявляє. Це, говорять йому, нижня сходинка сходів. Після цього клієнт повинен вказати, на якій зі сходів сходів, на його думку, знаходиться зараз він сам. Також нерідко задаються питання типу: «В якому місці цих сходів Ви знаходилися два роки тому? Як Ви думаєте, де Ви опинитеся через п'ять років?».

Олпорт пише, що така методика досить продуктивна в діагностиці і консультуванні. Автори використовували її також в дослідженні, присвяченому вивченню динаміки моральних установок, зокрема при порівняльному аналізові установок в стабільних країнах і тих, які нещодавно пережили революцію.

При цьому від ідеографічних методів можна перейти до номотетичного аналізу, якщо узагальнити результати цих методів по багатьом досліджуваним. Але зазвичай відбувається протилежна картина – конкретну особистість намагаються вставити в номотетичну рамку.

Вищеперелічені методи є повністю ідеографічними. Нижче ми вкажемо ті методи, які можуть виявитися дуже корисними при вивченні індивідуальності, хоча по своїй природі вони близькі до кількісних методів.

1. Ранжирування за тими параметрами із запропонованого списку, які сам досліджуваний, або опитуваний експерт, вважає характерними для оцінюваного об'єкта, будь то він сам або інша людина. Такий спосіб дозволяє людині ігнорувати нерелевантні змінні. А цього не вистачає практично всім кількісним методам.
2. Методика «репертуарних ґрат» Келлі (1955). Досліджуваного просять сказати, що загального між двома пропонованими поняттями і чим вони обидва відрізняються від третього (наприклад, порівняти членів своєї родини – мати, сестру, дружину). Так виявляються особистісні конструкти (способи оцінки, інтерпретації), властиві тільки даному досліджуваному. Проте, список елементів (значущих інших людей) задається експериментатором, і в цьому обмеження ідеографічності даного методу.
3. Метод Олпорта–Вернона «Вивчення цінностей» за теорією Шпрангера: в якій мірі людина віддає перевагу теоретичним, економічним, естетичним, релігійним, політичним і соціальним цінностям. Ідеографічність даного методу полягає в його іпсативній, а не нормативній оцінці виразності даних цінностей. Отриманий в результаті профіль не показує, більше або менше в порівнянні з групою інших людей дана людина віддає перевагу таким цінностям. Його призначення – продемонструвати співвідношення значущості цих цінностей для даної особистості: які для неї більш значимі, які – менш.
4. Q-класифікація Стефенсона, що використовується для вивчення змін в Я-концепції. Ідеографічність даного методу також полягає у використанні

іпсативної оцінки. Обмеженість – вимоги нормального розподілу і запропоновані для класифікації риси особистості.

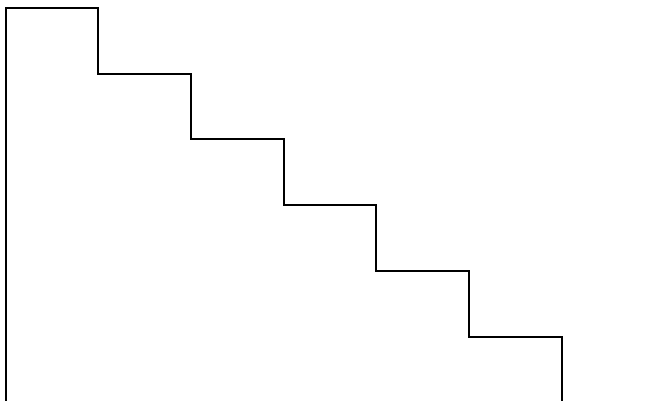
5. Психобіографічне лонгітюдне інтерв'ю Ганса Томе. Г.Томе різко негативно відноситься до всіх стандартизованих опитувальників і проективних тестів і називає їх «пострілами із засідки». На його думку, дослідник і респондент – рівноправні партнери психологічної взаємодії, і мистецтво психолога полягає в тому, щоб в чесній бесіді разом з партнером шукати причини його психологічних проблем або вивчати людську природу.

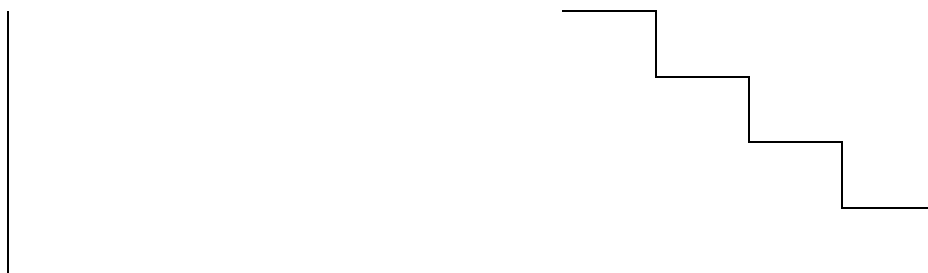
Методичні рекомендації. Ми рекомендуємо застосовувати ідеографічні методи разом з номотетичними, щоб скористатися перевагами обох підходів, хоча, можливо, навчитися працювати з ідеографічними методами буде дещо складніше, ніж із стандартизованими тестами.

План роботи

Спробуйте на собі та інших досліджуваних метод «Шкала самовизначення» Кілпатріка і Кантріла.

1. Роздрукуйте для себе і інших 11 бланків зі сходами, як наведено нижче.
2. Складіть інструкцію, яку зможуть зрозуміти ваші досліджувані: про те, що їм треба описати, в чому, на їхню думку, полягає «найкращий або ідеальний спосіб життя» на верхній сходинці. Потім про «якнайгірший спосіб життя» на нижній сходинці. Нехай вкажуть, де кожний з них між цими двома полюсами знаходиться зараз, де був три роки тому, де буде через три роки.

3. Протестуйте себе. Обдумайте результати.

4. Оберіть 10 досліджуваних, серед яких 5 дівчат і 5 хлопців, протестуйте їх.

5. Проаналізуйте результати досліджуваних, порівняйте зі своїми. Проаналізуйте окремо результати за вибіркою дівчат і хлопців, чи є якісь відмінності і що спільного ви можете виявити.

6. Зробіть загальні висновки по всім досліджуваним, включаючи себе: яку інформацію ви отримали за допомогою цього методу, про що це свідчить.

Практична робота №2

Діагностика психологічної автобіографії ідеографічними засобами

Цілі роботи: ознайомлення з методами збору психологічного анамнезу особистості; закріплення матеріалу за темою «Ідеографічні методи психодіагностики»; розвиток вміння ретельно аналізувати діагностичні результати з метою отримання максимуму інформації із проведених з людиною досліджень.

Теоретичні аспекти. Збір об'єктивного і суб'єктивного біографічного анамнезу – перший етап психодіагностичного (ПД) обстеження. Його можна проводити у вигляді інтерв'ю або бесіди, але є і більш стандартизований метод, який відноситься до ідеографічних тестів. Це «Прийом автопортрету П. Ржичана» (див. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999. На літеру «А» – автобіографії психологічні).

Методичні рекомендації. Радимо спочатку провести методику на собі, проаналізувати, а потім провести на іншій особі і теж – проінтерпретувати.

План роботи

1. Виконати методику «Прийом автопортрету П. Ржичана» в такому (рекомендованому) порядку:

- намалювати координатний простір;
- написати автобіографічний список значущих життєвих подій від народження до теперішнього часу;
- відмітити на осі абсцис три точки відліку (рік і вік) – народження, теперішній момент та передбачуваний час закінчення життя. Розташування поміток подій має бути пропорційним тому, на якій фазі життя знаходиться досліджуваний;
- нанести на графік на верхню лінію (паралельну до осі абсцис) номера подій життя, на нижню лінію (вісь абсцис) під номерами подій – їх роки та вік та між ними намалювати профіль суб'єктивної задоволеності цими подіями в діапазоні від 0 до 100%. Відсотки зростають за віссю ординат. 100% – максимальна задоволеність, відчуття щастя; 60, 70, 80% – висока задоволеність, відчуття, близьке до щастя; 10, 20, 30% – невдоволеність своїм життям; 50% – середня задоволеність; 0% – дуже низька задоволеність, страждання і т.п.

3. Продовжити список очікуваних подій у майбутнє до самої смерті. Для цього використати прийоми активізації фантазії – уявити себе наприкінці життя та підвести підсумки або вдатися до прийому «прискорення часу» – подумати, що буде через 5, 10, 15, 20... років. «Яким я буду?», «Чим буду займатися?», «Де буду жити?», «З ким буду спілкуватися?» тощо. Нанести події майбутнього та графік очікуваної задоволеності на координатний простір.

4. Проаналізувати профіль за конфігурацією: високий, низький, середній, зростаючий, рівномірний, такий, що знижується, стрибкоподібний. Звернути увагу на те, з якими подіями або періодами пов'язані ті чи інші конфігурації профілю.

5. Проінтерпретувати сприймання досліджуваним своєї біографії – оптимістична вона чи песимістична, нейтральна, стресогенна, насичена чи бідна подіями. Пояснити, з чим це може бути пов'язано, про що свідчить.

6. Проінтерпретувати прогноз на майбутнє – який він за настроєм, чи є він реалістичним.

7. Співвіднести графіки минулого та майбутнього. Сформулювати висновки і рекомендації.

Практична робота №3

Діагностика психологічної біографії номотетичними методами

Біографічний опитувальник (BIV)

Цілі роботи: Поглиблення знань про способи діагностики психологічної автобіографії, використання для її діагностики не тільки ідеографічних, а і номотетичних стандартизованих методів. Навчання кроскультурним порівнянням, що збагачує інтерпретацію результатів дослідження.

Теоретичні аспекти. Для поглиблення біографічного анамнезу досліджуваного можна скористатися не лише ідеографічним методом (див. Практичну роботу №2), але і номотетичним тестом теж. Біографічний опитувальник (BIV), який був розроблений німецькими фахівцями та адаптований в ЛДУ в 1991 році В.О.Чікер, є стандартизованим тестом, який крім двох біографічних шкал містить ще шкали базових особистісних факторів, соціальної адаптації, психофізичної конституції. Він оприлюднений у збірнику: Чікер В.А. Психологическая диагностика организации и персонала. – СПб.: Речь, 2003.

Методичні рекомендації. Спочатку проведіть тест на собі, щоб зрозуміти, як буде почувати себе досліджуваний, які питання в нього можуть виникнути.

План роботи

1. Відповісти на тест.
2. Підрахувати за ключем «сирі» бали за шкалами тесту.
3. Перевести сирі бали в стени – для жінок за табл. 11, для чоловіків за табл.12 в книзі В.О.Чікер, с. 69-70.
4. Намалювати на графіку (це буде графік №1) свій профіль за 8-ма первинними шкалами (Сімейна ситуація, Сила «Я» тощо): за віссю абсцис – шкали, за віссю ординат – стени від 0 до 10.

5. Намалювати на другому графіку (це буде графік №2) свій профіль за узагальненими п'ятьма шкалами (див. стор. 66 книги В.О.Чікер) – Синдром сімейного дефіциту, Синдром екстраверсії.... Для цього скласти стени за первинними шкалами, які входять у загальні синдроми, та усереднити.
6. Відмітити на графіках №1 і №2 рівні виразності ознак: 1, 2, 3 – це низький рівень, 4, 5, 6, 7 – середній рівень, 8, 9, 10 – високий рівень. Проінтерпретувати виразність у себе показників за всіма шкалами та синдромами з урахуванням негативної спрямованості всіх шкал, крім екстраверсії.
7. Нанести на графік №1 профілі російської і німецької вибірок своєї статі за даними із табл. 13 (див. стор. 71 книги В.О.Чікер). Зробити порівняльну характеристику.

Практична робота №4

Аналіз тестових профілів. Іпсативне оцінювання психологічних якостей

Тест «Якорі кар'єри» Е. Шейна

Цілі роботи: відпрацювання навичок роботи з тестами, які містять іпсативне оцінювання, побудову психодіагностичних профілів виразності психологічних якостей, крос-культурний аналіз.

Теоретичні аспекти. Іпсативне оцінювання (Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999. – С. 121-122) – підхід до оцінки і інтерпретації показників, які вимірюються тестом, що заснований на встановленні їх відношення до виразності інших, які з ними пов'язані. Наприклад, кожний з діагностуємих показників виражається не в абсолютних значеннях, а відносно сили інших.

Іпсативне оцінювання є альтернативною формою по відношенню до нормативного оцінювання, за якого індивідуальний показник порівнюється зі статистичними значеннями нормативної вибірки. Проте, від іпсативної оцінки можна перейти до нормативної, коли збираються і усереднюються індивідуальні профілі виразності якостей в великих вибірках досліджуваних.

Тест «Якорі кар'єри» Е.Шейна є хорошим прикладом для реалізації поставлених навчальних цілей. Він опублікований в книжках: Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г.С.Никифорова, М.А.Дмитриевой, В.М.Снеткова. – СПб.: Речь, 2001; Чикер В.А. Психологическая диагностика организации и персонала. – СПб.: Речь, 2003.

Методичні рекомендації. Треба розуміти, що на власному профілі буде відображена ваша схильність до різних кар'єрних орієнтацій у первинних балах за тестом – у десятибальній шкалі. Профілі зарубіжних вибірок будуть відображати, який відсоток вибірки віддає перевагу одній першій за рангом орієнтації, тому вони в таблиці виражені не в 10-бальній шкалі, а у відсотках. Для більшої наочності можна наносити профілі різних груп різними кольорами.

План роботи

1. Виконати тест у бланку відповідей.
2. Підрахувати вираженість власних кар'єрних орієнтацій за ключем.
3. Побудувати свій профіль (графік №1) кар'єрних орієнтацій в координатному просторі, де за віссю ординат – бали (максимум – 10 балів), за віссю абсцис – назви кар'єрних орієнтацій. Олівцем, пунктиром нанести з'єднану шкалу стабільності (середнє арифметичне між шкалами стабільність місця проживання і стабільність місця роботи).
4. Написати інтерпретацію свого профілю, враховуючи, що тест побудований на іпсативній оцінці вираженості професійних орієнтацій.
5. Побудувати графік №2 – профілі американської і російської вибірок в координатному просторі з віссю ординат до 35 % (Дані для побудови профілів порівняльних вибірок див. в табл. 1).
6. Прокоментувати крос-культурні відмінності між виразністю кар'єрних орієнтацій в американській і російській популяціях, співвіднести зі своїм профілем. Подумайте, чим можна пояснити схожість і відмінності.
7. Побудувати графік №3 – профілі чоловічої і жіночої вибірок в координатному просторі з віссю ординат до 35 %. Прокоментувати

гендерні відмінності, співвіднести зі своїм профілем. Подумайте, чим можна пояснити схожість і відмінності (Дані для побудови профілів порівняльних вибірок див. в табл. 1).

8. Побудувати графік №4 – профілі різних соціальних груп в координатному просторі з віссю ординат до 35 балів (%). Прокоментувати соціальні відмінності, співвіднести зі своїм профілем. Відповісти на питання, чим можна пояснити схожість і відмінності. (Дані для побудови профілів порівняльних вибірок див. в табл. 1).

Табл. 1

Частота виборів різних кар'єрних орієнтацій (в %)*

Вибірка	Професійна компетентність	Менеджмент	Автономія	Стабільність	Служіння	Виклик	Інтеграція стилів життя	Підприємництво
Американська (2000 чол.)	30,2	27,0	11,1	9,1	5,5	2,0	1,9	4,6
Російська (770 чол.)	10,9	11,6	14,4	14,5	14,0	11,1	13,5	10,0
Рос. чоловіки (400 чол.)	10,6	12,7	14,3	13,8	13,5	12,3	12,6	11,2
Рос. жінки (370 чол.)	11,2	10,5	14,5	15,0	14,5	9,9	14,4	8,8
Менеджери (80 чол.)	12,5	13,7	13,4	12,9	13,9	10,8	13,7	9,1
Підприємці рос. (62 чол.)	10,0	13,5	14,3	11,5	12,4	12,2	12,6	13,5
Військові рос. (32 чол.)	10,4	13,2	13,3	14,7	14,4	12,3	12,1	9,6
Школяри рос. (115 чол.)	10,3	11,3	17,1	16,4	14,6	10,5	11,8	8,0
Студенти вузів рос. (255 чол.)	13,3	9,9	12,9	15,0	14,9	10,7	13,4	9,9
Студенти коледжів рос. (76 чол.)	10,0	11,8	14,3	13,5	11,6	11,6	15,2	12,0
Безробітні рос. (50 чол.)	9,9	7,5	15,5	17,5	16,2	9,5	15,7	8,2

*Статистичні дані взяті із роботи Чикер В.А. Психологическая диагностика организации и персонала. – СПб.: Речь, 2003.

Практична робота №5

Перевірка трудності завдань тесту інтелекту

Цілі роботи: навчитися аналізувати трудність завдань тесту, спробувати визначити трудність завдань тестів інтелекту Г. Айзенка, співвіднести з оцінкою IQ за іншими інтелектуальними тестами.

Теоретичні аспекти. Тема «Трудність завдань тесту», яка входить до більш широкої теми «Аналіз завдань тесту», достатньо добре висвітлена в роботах Анастаси А. Психологическое тестирование. – М., 1982 (Анастаси А., Урбина С., 2003), Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999, Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. – К., 1994.

Для кращого засвоєння теми пропонується проаналізувати один із субтестів (зокрема №8) з нової батареї тестів інтелекту Г. Айзенка (Айзенк Г. Супертесты IQ. – М.: Эксмо-пресс, 2002. – С. 174-187). Ця батарея рекомендується для тренування процедур аналізу завдань тесту тому, що вона не є достатньо стандартизованою і її тести не відповідають всім психометричним критеріям. Це скоріше популярні тести. Під час аналізу можна виявити завдання, які порушують критерії трудності завдань тесту. Крім того бажано провести також один із добре стандартизованих тестів, наприклад, тест Рейвена «Прогресивні матриці», або Культурно-вільний тест Р.Кеттелла, і порівняти IQ, який буде отриманий за різними тестами – наскільки він співпаде або неспівпаде.

Трудність завдань тесту – характеристика задачі тесту, що відображає статистичний рівень її вирішуємості в даній виборці стандартизації. В психології розділяються суб'єктивно-психологічна і статистична (об'єктивна) трудності.

Суб'єктивна трудність пов'язана з індивідуально-психологічним бар'єром: умінням працювати при ліміті часу, здібністю до розуміння інструкції, рівнем ситуативної тривожності, рівнем сформованості знань, умінь і навичок, потрібних для виконання даного тесту. Для зменшення впливу суб'єктивної трудності розробляються зрозумілі інструкції і приклади, досліджуваних настраюють на спокійне виконання тесту.

Показником *статистичної трудності* є частка осіб вибірки, що вирішили і не вирішили завдання. Наприклад, якщо тільки 20% випробовуваних вирішили задачу, її можна оцінити як важку для даної вибірки, якщо 80% – як легку.

Оптимальне значення рівня трудності в середньому дорівнює 50%. Задачі з індексом трудності рівним або вище 84% виключаються як занадто важкі, а з індексом трудності, який дорівнює 16% або ще менше – як занадто легкі. Тест, який містить завдання невідповідної трудності, спотворює інформацію про інтелект досліджуваних. Якщо в ньому переважають завдання зависокої складності, він буде завищувати IQ у високо інтелектуальних і занижувати IQ тих, хто має середній рівень здібностей. Якщо в ньому переважають завдання занизької складності – він буде показувати однаково високий IQ у всіх.

Методичні рекомендації. Тест треба провести в навчальній групі, де присутні біля 20 студентів. Обов'язково необхідно засікти час на виконання, зокрема на субтест Г. Айзенка відводиться 30 хвилин. Звичайно перевірка трудності завдань тесту в навчальній групі – це умовна перевірка, тому що насправді потрібна велика (від 100 осіб) репрезентативна вибірка. Але у якості першого наближення така спроба надасть студентам зразок того, як ці процедури здійснюються насправді.

План роботи

1. Виконати за 30 хвилин 8-й субтест з тестів Айзенка.
2. Перевірити успішність виконання за ключем і перевести «сирі» бали в бали IQ.
3. Занести в таблицю по кожному завданню кількість членів групи, які правильно розв'язали це завдання:

Номер завдання	N (кількість людей в групі)	N_n (кількість людей в групі, які правильно вирішили цю задачу)	U_T (індекс трудності завдання)
1			
2			

3			
...			
...			
...			
40			

4. Обчислити за таблицею індекс трудності кожного завдання.

Індекс трудності обчислюється за формулою:

$$U_T = 100(1 - N_n/N),$$

де U_T – індекс трудності у відсотках, N_n – число досліджуваних, які правильно вирішили задачу, N – загальне число досліджуваних.

Проаналізуйте, які завдання в вашій умовній групі стандартизації (навчальній групі) виявилися такими, що мають неприпустиму трудність (мають занизькі або зависокі коефіцієнти трудності), подумайте і обговоріть в групі, чому вони саме такі.

5. Виконайте інший тест інтелекту і порівняйте IQ за двома тестами. Проаналізуйте.

Практична робота №6

Інтерпретація психологічного значення факторів, отриманих в результаті факторного аналізу

Цілі роботи: закріплення матеріалу за темою «Використання факторного аналізу у психодіагностиці».

Теоретичні аспекти. Матеріал з даної теми досить слабо викладений у літературі з психодіагностики і при цьому характеризується значною складністю, тому ми в даному посібнику надаємо можливість познайомитися з ним більш докладно.

Витоки факторного аналізу сходять до праць англійського дослідника Френсиса Гальтона (1822-1911). Розвинені Ф. Гальтоном підходи до проведення досліджень, обробки і інтерпретації даних слугували основою таких сучасних

дисциплін, як антропометрія, біометрія, диференціальна психологія і психодіагностика, багатовимірні статистика.

З 1890 р. в статистичних дослідженнях Гальтона бере активнішу участь видатний математик і філософ Карл Пірсон, який математизував та істотно розвинув статистичні ідеї Гальтона. Пірсону належить перша робота, присвячена методу головних компонент (1901), який був розроблений ним для вирішення проблеми вимірювання узагальнених факторів в антропометрії.

Того ж часу починає свої дослідження визнаний основоположник факторного аналізу Чарльз Едуард Спірмен. В своїй статті (1904) він доводив, що всі тести інтелекту виявляють один генеральний фактор інтелекту (G-фактор) і ряд специфічних (S-фактори).

В роки перед Другою світовою війною центр досліджень факторного аналізу перемістився в США. Серйозні роботи були виконані математиком Р. Хотеллінгом, який запропонував сучасне трактування методу головних компонент, математиками-психологами Л.Терстоуном і К.Холзінгером, психологами Р. Кеттеллом і Г.Айзенком.

За допомогою факторного аналізу була виявлена мультифакторна структура інтелекту (тести загальних, спеціальних здібностей, досягнень, креативності), сконструйовані різні особистісні тести – 16 особистісних факторів Р.Кеттелла, Екстраверсія-інтроверсія-нейротизм Г.Айзенка, Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» О.Г.Маклакова та ін.

Модель і етапи факторного аналізу

Факторний аналіз відноситься до методів багатовимірної статистики, до яких також відносяться дискримінантний, кластерний аналіз, багатовимірне шкалювання і деякі інші процедури.

У зв'язку з розробкою сучасних комп'ютерів і відповідного програмного забезпечення можливості використання цих методів надзвичайно розширилися – те, для чого раніше була потрібна багатомісячна робота цілих відділів НДІ, сьогодні може здійснити будь-який фахівець, що має доступ до комп'ютера з необхідним програмним статистичним пакетом.

Вживання методу факторного аналізу є використанням не просто можливостей математичної статистики, це є намаганням здійснити системний аналіз досліджуваного явища, спробою визначити характер встановлюваних закономірностей. Такі процедури відносяться до методів штучного інтелекту.

Факторний аналіз – це сукупність моделей і методів, орієнтованих на виявлення і аналіз внутрішніх факторів за інформацією про їх «зовнішні» прояви, тобто через їх спостережувані ознаки.

Під факторами розуміються гіпотетичні, безпосередньо не вимірювані (латентні) показники, які в тій чи іншій мірі пов'язані з вимірюваними характеристиками. До них застосовувалися терміни: вимірювання, детермінанти, функціональні одиниці, параметри, таксономічні категорії.

Г. Айзенк визначив *фактор* як стислий вираз лінійної залежності між деякою групою змінних.

Одне з найпопулярніших визначень дане Ройсом: *фактор* – це конструкт, операційно визначуваний його факторними навантаженнями.

Навантаження факторів розглядаються як кореляції змінних з даним фактором.

Вага фактора – це відсоток дисперсії вхідних в нього змінних, які визначаються даним фактором. Даний відсоток дисперсії визначається як сума квадратів навантажень змінних, які увійшли до фактора.

Факторний аналіз дозволяє пояснити спостережувану поведінку змінних, а саме кореляції між ними, тобто їх взаємозв'язану зміну.

Наприклад, якщо є такі спостережувані змінні, які погоджено змінюються, як, наприклад, просторова уява і технічні здібності, то може бути три причини такої їх поведінки: 1) гарна просторова уява сприяє технічним здібностям; 2) гарні технічні здібності сприяють просторовій уяві; 3) є якийсь загальний фактор, що визначає злагоджений розвиток даних двох здібностей. Таким фактором може бути, наприклад, високо розвинене абстрактно-логічне мислення.

За більшістю літературних даних, значущими навантаженнями вважаються коефіцієнти кореляції від 0,3 до 0,8. Дуже високі кореляції (0,9) не розглядаються,

тому що їх поява говорить про те, що змінні, які увійшли з такими навантаженнями, – це є одне і те ж, тобто були погано підібрані змінні для аналізу.

Факторний аналіз буває двох типів – розвідувальний (експлораторний) і перевірочний (конфірматорний).

Приклад розвідувального (експлораторного) факторного аналізу – робота Р.Кеттелла з побудоби багатфакторного опитувальника особистості, де автор припустив існування певного набору загальних рис особистості, властивих всім людям різною мірою. Для цього він факторизовував велику кількість різних прикметників-описів особистості, які існували в літературі, що утворили 16 факторів – загальних рис особистості.

Приклад перевірного (конфірматорного) факторного аналізу – конструкти екстраверсії і нейротизму, сформульовані Айзенком спочатку на теоретичному рівні, а потім була проведена робота з пошуку і винаходу статистичних процедур, що доводили їх існування і статистичну незалежність (ортогональність).

Процедура експлораторного факторного аналізу

(частіше всього в психології використовується саме даний метод, тому процедура конфірматорного аналізу в даному посібнику не розглядається, його опис можна знайти в наведеній літературі)

Розвідувальний аналіз включає три кроки: 1) підготовка матриці значень змінних у вибірці досліджуваних; 2) виділення первинних (ортогональних) факторів; 3) обертання з метою отримання остаточного рішення; 4) інтерпретація остаточного факторного рішення.

Вибір змінних для факторного аналізу не повинен бути випадковим. Так, якщо при розробці тесту екстраверсії не включити у факторизацію змінну «товариськість», то ніякий з виникаючих чинників не буде навантажений товариськістю. Одержана картина екстраверсії і сформований тест будуть неточними. Тобто необхідне обґрунтування вибору факторизуємих змінних дослідження або завдань для конструювання тесту.

Після підбору і вимірювання змінних для факторизації необхідно буде сформувати з них матрицю $n \times m$. Вона складається з відповідей n – досліджуваних

осіб на m – завдань, виражених у значеннях 1 або 0 (при дихотомічних завданнях) або 0,1,2,3... тощо для завдань зі шкалою відповідей. В дослідницьких цілях (не при конструюванні тесту, а при вивченні взаємовідношення різних психологічних феноменів) використовуються сумарні результати людей за цілими тестами. Демографічні незалежні змінні рекомендується завжди виключати з матриці факторизації – виділяти однорідні по цих ознаках вибірки: чоловіки і жінки; літні, середні, молоді люди; високоосвічені, без освіти і т.д.

На другому етапі – етапі виділення первинних факторів – може застосовуватися декілька методів: аналіз головних компонент (principal components), метод головних осей (principal axis factoring), аналіз образів-факторів (image factoring), метод максимальної правдоподібності (maximum likelihood); метод якнайменших квадратів (least-squares solution), альфа-факторний аналіз (alpha factoring).

Частіше всього на сьогоднішній день психологами застосовується метод головних компонент.

Наступний крок пов'язаний з обертанням, яке включає два варіанти: ортогональне і косокутне обертання.

Під обертанням розуміється обертання координатного простору, при якому до осей координатного простору (осі – це графічне представлення факторів) наближається максимальна кількість значень змінних.

Значення обертання – це отримання так званої простої факторної структури. Під простою структурою розуміється досягнення для більшості факторів нульових навантажень при високих навантаженнях для тих декількох, що залишилися. При цьому в кожний із значущих факторів входить невелика кількість змінних з високими навантаженнями і максимальна кількість змінних з нульовими навантаженнями. Частіше всього в кожний фактор з високими навантаженнями входять ті змінні, які не входять в інші фактори або вони входять до них з дуже малими навантаженнями. Тобто у кожного фактора свій склад.

Без обертання ми одержуємо первинні ортогональні фактори, які мають наступну структуру: один дуже великий фактор з максимальною кількістю

навантажень по всіх змінних і низку дуже дрібних факторів. Така структура часто породжує артефакт, оскільки в результаті факторного аналізу будь-якої групи змінних виходитиме один великий псевдогенеральний фактор.

Ортагональне обертання виявляє незалежні, тобто некорелюючі між собою фактори (ортагональні – це розташовані під прямим кутом один до одного). Косокутне обертання виділяє залежні, тобто корелюючі фактори (обличні – розташовані під гострими кутами один до одного).

Метою останнього етапу – інтерпретації факторів – є розкриття закономірностей, що пояснюють залежність між спостережуваними індивідуальними відмінностями, які ми зміряли на першому етапі дослідження. При інтерпретації аналізуються знаки навантажень, говорячі про напрямок зв'язку. При інтерпретації дослідник міркує так: якщо дана змінна росте, то росте і ця і та, а ось ці – зменшуються. Чим це можна пояснити? Яка змінна ввійшла з максимальним навантаженням в цей фактор?

Для інтерпретації використовуються не всі виділені фактори, необхідно виключити незначущі, тобто випадкові, «шумлячі». Є наступні два основні критерії відсіювання: Кайзера і Кеттелла. Критерій Кайзера – залишаються всі фактори, власне значення яких більше або дорівнює одиниці. Цей критерій менш жорсткий і залишає іноді дуже багато факторів. Він більш придатний для великих вибірок. За критерієм «кам'янистого осипу» Кеттелла будується графік власних значень факторів і на ньому відкидають всі фактори, розташовані після другого перегину кривої графіка (або ті фактори, при яких графік виходить на пряму лінію). Це більш жорсткий критерій, який залишає іноді дуже мало факторів. Рішення приймається на розсуд дослідника. Якщо останні фактори за Критерієм Кайзера погано інтерпретуються – відкинути. Якщо після обмеження критерію Кеттелла наступний фактор добре інтерпретується – можна залишити.

Для здійснення процедури факторного аналізу можна використовувати такі сучасні програми: SPSS for Windows, STATISTICA, STADIA та ін. В програмі SPSS вибираємо меню Analyze→Data Reduction→Factor. В параметрах виділяємо вивести кореляційну матрицю Correlation Matrix – матрицю парних кореляцій, оскільки вона

знадобиться для більш глибокої інтерпретації факторів. Виділяємо графік відсіювання – Scree-Plot Р. Кеттелла. Виділяємо обертання по Varimax для остаточного простого ортогонального факторного рішення (незалежні фактори) або Direct Oblimin, якщо ми хочемо одержати внутрішні шкали складної змінної, а також для вторинної факторизації і виявлення складного фактора (факторів) другого порядку. Якщо обертання не відбулося, необхідно збільшити кількість ітерацій (повторів).

Факторний аналіз в тестології

Факторний аналіз для тестологічних цілей використовується наступними способами:

1. Проведення факторного аналізу завдань тесту є етапом конструювання тесту, логічно доповнюючим етап аналізу і відсіювання завдань. За хронологією цей етап один із передостанніх. За допомогою факторного аналізу перевіряється факторна структура тесту: якщо це гомогенний тест – всі завдання тесту повинні утворювати один фактор, якщо багатошкальний – повинні бути одержані фактори, що інтерпретуються як субшкали даного тесту.

2. За допомогою факторного аналізу перевіряється факторно-дисперсійна надійність тесту, що базується на теорії погрешностей вимірювання. Оскільки повна дисперсія тесту складається з дисперсії загальних факторів, дисперсії специфічних факторів і дисперсії похибки, то сумарна дисперсія загальних і специфічних факторів повинна бути не меншою 60%, тобто 0,6 за загальним правилом. Дисперсія загальних і специфічних факторів є сумою квадратів вагових внесків (навантажень) значущих факторів – тих, які залишилися після відсіювання із застосуванням критерію Кайзера або Кеттелла.

3. За допомогою факторного аналізу можна розробляти однофакторні тести, внаслідок чого всі завдання даного тесту вимірюватимуть тільки одну змінну. Це одразу ж вирішує основну задачу конструювання тестів – створення внутрішньо злагоженого тесту, що вимірює одну, чітко визначену змінну.

Однофакторні тести, що розробляються, можуть бути як гомогенні, так і багатошкальні. В останньому випадку змінна за своєю природою складна, інтегральна – психологічна адаптація, інтелект, екстраверсія, агресія і т.п.

Для конструювання тесту методом факторного аналізу відповіді на завдання в репрезентативній і різноманітній вибірці досліджуваних піддаються факторизації. Загальна вимога – щоб кількість випробовуваних була як мінімум в два рази більше кількості змінних (питань), а краще – в три рази більше. Мінімум – 100 суб'єктів дослідження, бажано – 200.

Оскільки відповіді на питання тесту частіше всього дихотомічні змінні (згоден – незгоден, збіг з ключем – незбіг з ключем), то при формуванні кореляційної матриці використовується коефіцієнт асоціації Пірсона ϕ (коефіцієнт кореляції для змінних номінальної шкали, яка приймає тільки два значення: 1 або 0). Якщо тест містить відповіді з ранговою шкалою – наводиться показник, одержаний даним випробовуваним за кожним завданням. Тоді використовують коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Завдання, що увійшли до фактора з навантаженнями менше 0,3, необхідно переформулювати або відкинути як дуже слабо пов'язані з вимірюваною змінною тесту.

Одержані завдання необхідно перевірити за допомогою процедур аналізу завдань (за трудністю-дискримінативністю) і за кореляцією із загальним показником тесту. Всі завдання, що не пройшли перевірку (як ті, що увійшли до фактора з надто низькими навантаженнями, так і ті, які не витримали перевірку аналізу завдань), можна переформулювати і провести факторний аналіз знову.

Вимагається перевірити відтворність одержаного фактора (або факторів – шкал та субшкал багатфакторних тестів). Для цього застосовуються процедури, відомі нам з перевірки надійності, – повторне тестування на тій же вибірці, тестування на іншій вибірці (крос-валідація), розщеплювання вибірки.

Далі потрібно перевірити надійність і дискримінативність вже всього тесту за стандартними процедурами.

Бувають випадки, коли незважаючи на всі спроби тест сформулювати не вдалося, тобто немає ніякого фактора з явними навантаженнями. Натомість одержано декілька факторів з невеликими кількостями навантажуючих їх завдань і кожне завдання навантажує декілька факторів. Навантаження будуть низькими, і одержані фактори не можна буде легко проінтерпретувати. В цьому випадку від цієї сукупності завдань краще відмовитися і сформулювати нові. Можливо, дана змінна не існує або неправильно теоретично розуміється, тому зміряти її неможливо.

Якщо завдання є факторно-складними, тобто одне завдання навантажує декілька факторів, то потрібно відібрати ті, які навантажують лише один фактор. Таку ж процедуру можна провести для іншого фактора. При повторному випробуванні завдань це має дати два задовільні тести.

Якщо вийшла недостатня кількість ефективних завдань, то інші треба спробувати переформулювати по аналогії з вдалим завданнями, протестувати за їх допомогою досліджуваних і повторити процедуру факторизації.

Вживання факторного аналізу в дослідницьких цілях

В дослідницьких цілях факторний аналіз застосовується для впорядкування і скорочення великого масиву даних, формулювання первинних гіпотез в невивчених областях науки, виявлення латентних (прихованих, неявних) психологічних закономірностей.

Самостійно з матеріалом за темою можна ознайомитися в наступних роботах: Окунь Я. Факторный анализ. – М.: Статистика, 1974; Харман Г. Современный факторный анализ. – М., 1972; Иберла К. Факторный анализ. – М.: Финансы и статистика, 1980; Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: Пер с англ. / Ким, Мьюллер, Клекка и др.; Под ред. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989; Благущ П. Факторный анализ с обобщениями. – М.: Финансы и статистика, 1989; Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. – К., 1994 (Раздел «Факторно-аналитические тесты» – С. 238-256).

Методичні рекомендації. Не поспішайте проінтерпретувати фактор першим способом, який спаде вам на думку. Уявіть собі людину, яка є носієм такого

комплексу психологічних якостей, і подумайте, як все це цілком можна термінологічно узагальнити.

План роботи

В результаті факторного аналізу великої кількості різних особистісних характеристик було одержано п'ять значущих факторів з наступними навантаженнями:

<p>1. Тривожність (0,8)</p> <p>Товариськість (-0,2)</p> <p>Злобна ворожість (0,4)</p> <p>Депресія (0,6)</p> <p>Сексуальність (0,005)</p> <p>Соромливість (0,3)</p> <p>Імпульсивність (0,4)</p> <p>Чутливість (0,7)</p>	<p>4. Довіра (0,5)</p> <p>Прямота (0,5)</p> <p>Захист (-0,15)</p> <p>Альтруїзм (0,6)</p> <p>Поступливість (0,9)</p> <p>Скромність (0,5)</p> <p>М'якість (0,6)</p>
<p>2. Депресія (-0,2)</p> <p>Щирість (0,8)</p> <p>Стадність (0,6)</p> <p>Впевненість (0,4)</p> <p>Пошук збудження (0,3)</p> <p>Позитивні емоції (0,5)</p>	<p>5. Компетентність (0,6)</p> <p>Схильність до порядку (0,8)</p> <p>Почуття обов'язку (0,8)</p> <p>Легковажність (-0,2)</p> <p>Досягнення (0,7)</p> <p>Самодисципліна (0,5)</p> <p>Обачність (0,4).</p>
<p>3. Уява (0,7)</p> <p>Естетика (0,6)</p> <p>Відчуття (0,5)</p> <p>Дії (0,4)</p> <p>Ідеї (0,3)</p> <p>Цінності (0,4)</p>	

Завдання: Проінтерпретуйте одержані п'ять факторів, використовуючи значущі навантаження, величину і напрямок зв'язку (коефіцієнт кореляції і знак «+»

або «-»). В тексті інтерпретації повинні бути названі всі п'ять факторів, а також наведені обґрунтування вашим інтерпретаціям.

Приклад: навантаження фактора N із тесту 16 Особистісних факторів Р.Кеттелла:

Простота (0,6)

Відчай (-0,04)

Прямота (0,5)

Щирість (0,3)

Буквальне розуміння речей (0,7)

Передбачливість (-0,5)

Приклад інтерпретації: Ми назвали фактор N – «Наївність». Навантаження «відчай» ми не розглядали, оскільки воно занадто мале. Простота, прямота і буквальне розуміння речей властиві людям наївним, нехитрим. Вони ж звичайно проявляють зайву щирість і довірливість і через це не можуть бути достатньо передбачливими – передбачливість має зворотне навантаження -0,5.

Практична робота №7

Перевірка змістовної валідності тесту. Створення паралельної форми тесту

Цілі роботи: закріпити матеріал за темами «Валідність тесту. Змістова валідність» і «Надійність тесту. Надійність паралельних форм». Потренуватися в аналізі валідності тесту і конструюванні завдань особистісних тестів.

Теоретичні аспекти. Питання валідності та надійності тестів дуже детально викладені в будь-яких підручниках, словниках і посібниках з психодіагностики, де можна їх переглянути за необхідністю. В якості моделі для перевірки змістовної валідності пропонується використати субтести тесту „16 Особистісних факторів” Р.Кеттелла, для чого потрібно самостійно виписати за ключем твердження всіх шкал тесту окремо. Нижче ми наводимо перший із субтестів. Саме цей тест був обраний нами для перевірки валідності, оскільки вже в декількох виданнях були оприлюднені дані про його недостатню адаптацію в колишнім СРСР (недостатню

надійність α -Кронбаха шкал тесту), і тільки нова остання адаптація, яка оприлюднена видавництвом «Речь», більш якісна, ніж попередні (див. Бурлачук Л.Ф., Духневич В.Н. Исследование надежности опросника Р.Кэттелла 16PF // Психологический журнал. – 2000. – №5. – С.82-85).

Через те, що шкали опитувальника не відповідають психометричним вимогам до тестів (частина тверджень шкал тесту слабо або взагалі не корелюють з підсумковими показниками за шкалами тесту), студенти можуть потренуватися знаходити помилки і недоліки у тесті, тобто уявити себе в ролі експертів, які перевіряють змістовну валідність тесту.

Крім того, якщо твердження опитувальника неякісні, студенти мають спробувати умовно покращити їх, намагаючись переформулювати згідно з конструктом тесту, який відбивається в назві кожної шкали.

Методичні рекомендації. Першу шкалу ми наводимо в готовому для аналізу і переформулювання вигляді, але треба користуватися не тільки цією шкалою. Необхідно також проаналізувати інші 15-ть, для чого кожний студент повинен обрати для себе будь-яку одну шкалу в цілому тесті і сам скласти бланк для аналізу і переформулювання. Іншими словами «витягнути» шкалу з тесту. Цього не можна робити для використання у психодіагностиці реальних суб'єктів (тобто вживати шкали цілісних опитувальників окремо), але можна це робити для більш глибокого аналізу структури тесту або отриманих результатів, якщо виникають утруднення під час інтерпретації.

План

1-й субтест опитувальника «Шістнадцять особистісних факторів» Р.Кеттелла

Завдання: треба проаналізувати змістовну валідність, значним чином переформулювати найменш валідні завдання, тим самим нібито створити паралельну форму тесту. Оцінки валідності коливаються від 5-ти балів – „точно відповідає конструкту, валідне твердження” до 1-го бала – „зовсім не відповідає конструкту, не валідне за змістом”. У відведеному місці (нижче твердження) треба написати варіант переформулювання.

Субтест 1 «А»: Афектотимія (щирість, доброта) – Сизотимія (відособленість, відчуженість)

Твердження шкали (субтесту) опитувальника	Оцінка змістовної валідності тверджень				
	1	2	3	4	5
3. Я би вважав за краще часом жити в будинку, який знаходиться: а) в обжитому місті; в) щось середнє; з) самотньо в глухих лісах.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
26. При однаковому робочому часі і заробітку було б цікавіше працювати: а) теслярем або кухарем; в) не упевнений; з) офіціантом в гарному ресторані.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
27. На суспільні посади мене вибирали: а) дуже рідко; в) іноді; з) багато раз.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
51. Якби довелося вибирати, то я вважав би за краще бути: а) лісником; би) не упевнений; з) вчителем середньої школи.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
52. На свята і дні народження я: а) люблю робити подарунки; в) не визначився; з) вважаю, що робити подарунки – досить неприємна річ.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
76. Починаючи роботу над корисним винаходом, я би вважав за краще: а) розробляти його в лабораторії; в) щось середнє; з) займатися його практичною реалізацією.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
101. Для мене цікавіше робота, при якій: а) потрібно розмовляти з людьми; в) щось середнє; з) потрібно займатися рахунками і записами.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					
126. Якби зарплата була однаковою, то я вважав би за краще бути: а) адвокатом; в) не упевнений; з) пілотом або капітаном судна.					
<i>Варіант переформулювання:</i>					

151. Цікавіше бути: а) художником; в) не упевнений; з) організатором культурних розваг.					
Варіант переформулювання:					
176. Якби мене запросили взяти участь в шефській діяльності, то я би: а) погодився; в) не упевнений; з) ввічливо сказав, що зайнятий.					
Варіант переформулювання:					
Середній бал за субтестом (сума балів за всіма твердженнями, розділена на кількість тверджень):					

Практична робота №8

Перевірка критеріальної валідності тесту

Цілі роботи: закріпити матеріал за темами «Валідність тесту. Критеріальна валідність», навчитися організовувати емпіричну перевірку валідності тесту за критерієм.

Теоретичні аспекти. Дана тематика досить повно викладена в літературі, тому для самопідготовки підійдуть розділи будь-яких посібників, підручників і словників з психодіагностики, присвячені питанням «Валідність тесту. Критеріальна валідність».

Методичні рекомендації. Під час виконання роботи найбільш поширеною помилкою є конструювання тверджень вказаних тестів або переформулювання конструкту тесту, підбір синонімічних назв до змінної, що вимірюється. Треба знайти в досвіді життєдіяльності способи перевірки валідності за зовнішніми, незалежними від тесту критеріями і описати тільки самі критерії.

План

1. Повторити поняття критеріальної валідності, критерію валідизації, контрастних груп, експертних груп.

2. Для кожного з відібраних для перевірки тестів (будуть дані тільки назви тестів, з яких зрозуміла змінна, що вимірюється за допомогою даного тесту) студент повинен запропонувати перевірку критеріальної валідності у вигляді: а) критерію валідизації (кількісно вимірюваного емпіричного доказу рівня вираженості змінної); б) контрастних груп (реальних груп людей, у яких сильно або слабо виражена дана змінна); в) експертів (людей, які можуть об'єктивно оцінити вираженість даної змінної у досліджуваного).

Назви тестів для перевірки критеріальної валідності:

1. Тест оцінки організаторських здібностей.
2. Тест агресивності.
3. Тест невротизації і соматизації особистості (соматизація – схильність до неусвідомленого переводження психологічних проблем на рівень тіла, соматичні хвороби психогенної природи).
4. Опитувальник схильності до девіантної (правопорушення, бродяження, лихослів'я і т.п.) поведінки.
5. Тест творчих здібностей для рекламістів.
6. Тест здібності до самоконтролю для персоналу охоронних агентств.
7. Тест адаптивних здібностей особистості.
8. Тест схильності до аддиктивної поведінки (залежність від алкоголю, куріння, наркотиків, комп'ютера тощо).

Практична робота №9

Перевірка конструктивної валідності тесту

Цілі роботи: закріпити матеріал за темами «Валідність тесту. Конструктивна валідність», навчитися організовувати емпіричну перевірку валідності тесту за конструктом, ідентифікувати теоретичний конструкт тесту.

Теоретичні аспекти. Дана тематика досить повно викладена в літературі, тому для самопідготовки підійдуть розділи будь-яких посібників, підручників і словників

з психодіагностики, присвячені питанням «Валідність тесту. Конструктна валідність».

Методичні рекомендації. Під час виконання роботи треба розуміти, що всі психологічні назви якостей, властивостей людини – це гіпотетичні концепти, теоретичні побудови психологів. Тому обов'язково перевіряти, чи існує насправді такий комплекс поведінкових проявів, який може довести існування загальної риси з відповідною назвою. Ми можемо спостерігати тільки поведінку людини, наприклад, те, що вона когось образила, принизила та вдарила, а агресивність – це гіпотетичний конструкт, який стоїть за такими проявами поведінки.

Коли ми ідентифікуємо конструкт, ми нібито працюємо як хіміки, які для того, щоб дослідити якусь невідому речовину, поміщують її у контакт з відомими – кислотою, лугом й іншими. Потім вони спостерігають, як вона реагує з ними, і роблять висновок, що ж це за речовина.

План

1. Необхідно повторити поняття конструктної валідності та способів валідизації психологічного конструкту тесту.

2. Для кожного з відібраних для перевірки тестів (будуть дані тільки назви тестів, з яких ясна змінна, що вимірюється за допомогою даного тесту) студент повинен запропонувати перевірку конструктної валідності у вигляді: а) Інших відомих вже валідизованих тестів, які мають корелювати з даним новим тестом (конвергентна валідність); б) інших відомих вже валідизованих тестів, які не повинні корелювати з даним новим тестом (дивергентна валідність); в) висування гіпотез, чи повинен цей конструкт мати статеві розбіжності у групах чоловіків і жінок; г) висування гіпотез, чи повинен цей конструкт мати вікові розбіжності у групах молодих, середніх та старших за віком людей; д) способів психофізіологічної або експериментальної перевірки валідності тесту.

Назви тестів для перевірки конструктної валідності:

1. Тест толерантності до невизначеності.

2. Тест почуття гумору.
3. Тест стресостійкості.
4. Тест психологічного благополуччя.
5. Тест схильності до авторитаризму.
6. Тест радикалізму-консерватизму у політичних орієнтаціях.

Практична робота №10

Конструювання тесту особистості (особистісного опитувальника)

Цілі роботи: закріпити матеріал за темами «Тести особистості» і «Конструктивна валідність тесту», навчитися конструювати власні тести особистості, краще ідентифікувати теоретичний конструкт тесту.

Теоретичні аспекти. У виконанні даної роботи Вам допоможуть розділи «Тести особистості» з робіт: Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., Питер, 1999 (2000); Гуревич К.М. Что такое психологическая диагностика. – М.: Знание, 1985; Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. – К., 1994; Общая психодиагностика: Учебное пособие / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – М.: Изд-во МГУ, 1987; Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб: Питер, 2003. – 688 с. и Анастаси А. Психологическое тестирование: В 2-х т. – М., 1982 та інші посібники з психодіагностики.

Методичні рекомендації. Під час розробки завдань тесту особистості треба дотримуватися правил конструювання завдань тесту і способів запобігання порушення надійності і валідності, тому що в тестах особистості це дуже часто проявляється через установки на певні відповіді, плутанину з валідністю, яку бажає закласти експериментатор і тою, яка виявляється насправді.

План

1. Виберіть на свій розсуд психологічну властивість особистості для діагностики.

2. Окресліть змістовну валідність для цієї змінної (які області прояву даної якості, які його складові) і складіть специфікацію тесту – скільки завдань на кожную складову ви конструюватимете (всього не більше 20-ти).
3. Продумайте найтипівіші життєві ситуації, де виявляється ця якість, яким чином вона дає про себе знати у життєдіяльності людини.
4. Опишіть конструктну валідність тесту – з якими іншими відомими тестовими конструктами (змінними) він повинен корелювати, а з якими – не повинен. Яка вікова динаміка цього конструкту, статеві відмінності, психофізіологічні і експериментальні кореляти.
5. Складіть завдання тесту з варіантами відповіді (на вибір студента): «Так/ні», «Так/утруднююсь/ні», «Повністю згоден/згоден/не визначився/не згоден/повністю не згоден» і т.п. Розробіть назву тесту і інструкцію, зробіть збалансовану шкалу, ключ, інтерпретацію високих, середніх і низьких балів. Зробіть бланк тесту. Дотримуйтеся правил конструювання завдань тесту і уникайте порушення надійності. Пам'ятайте, що завдання у формі тверджень кращі, ніж у формі питань.
6. Протестуйте якогось досліджуваного, обробіть результати і обговоріть їх з досліджуваним. Напишіть висновок про складений вами тест, які його переваги та недоліки.

Практична робота №11

Конструювання тесту креативності

Цілі роботи: закріпити матеріал за темами «Тести інтелекту» і «Тестування креативності», спробувати конструювати власні тести креативності, розуміти особливості дивергентного мислення у протилежність закономірностям, які керують конвергентним мисленням.

Теоретичні аспекти. При конструюванні тесту креативності студенти можуть самі значним чином проявити свої творчі здібності, розробляючи завдання тесту. Апробувавши його на собі та інших людях, вони перевіряють їх креативність за

власною експрес-методикою, а також зможуть порівняти кількісні і якісні особливості креативності у досліджуваних і у себе.

Щоб успішно виконати цю роботу, можна звернутися до літератури, де висвітлюються аспекти психодіагностики креативності: Матюшкин А.М. Задачи одаренности. Проблемы практической психологии. – М., 1993; Анастаси А. Психологическое тестирование: В 2-х т. – М., 1982.

Методичні рекомендації. Під час розробки завдань тесту не треба будь-якою ціною спромогтися зробити самі завдання, тобто стимульний матеріал надзвичайно оригінальним і незвичним, гірше того вигадливим і неадекватним. Креативна людина має проявити творчість сама і на дуже простому матеріалі. Вона здатна зробити красивою, складною, новою і вишуканою досить просту і звичайну ідею або річ. Креативність проявляється і в серйозних складних справах, у повсякденному житті, праці, спілкуванні, а не тільки, як це представлено у стереотипній свідомості, у розв'язанні абсолютно неймовірних, нереальних завдань.

План

1. Придумайте 5 завдань на легкість слововживання, наприклад: „Напишіть якомога більше слів з літерою „о”: онука, горщик, ...”.
2. Придумайте 5 завдань на легкість відтворення ідей, наприклад: „Наведіть якомога більше видів рідини, яка горить: бензин, керосин, ...”.
3. Придумайте 5 завдань на використання будь-чого, наприклад: „Придумайте якомога більше різних способів використання консервної банки: вазочка для квітів, формочка для печива, ...”.
4. Завдання тесту чергуйте, щоб вийшов рівномірний тест.
5. Апробуйте його на собі і встановіть оптимальний час виконання тесту – не занадто мало (щоб людина встигла проявити обдарованість) і не занадто багато, оскільки креативність виражається в рухливості мислення.
6. Зробіть бланк тесту з інструкцією, завданнями, місцем для відповідей (або зробіть окремий бланк відповідей).

7. Протестуйте одного досліджуваного (можна більше) з урахуванням часових обмежень і вкажіть його демографічні відомості: стать, вік, соціальний статус.
8. Підрахуйте результати у себе і у досліджуваного за наступними категоріями:
  - а) сумарна кількість відповідей (чим більше відповідей – тим вище креативність);
  - б) кількість незвичного вживання понять, оригінальних назв, віддалених наслідків (чим більше таких вживань – тим вище креативність);
  - в) ретельність – кількість витончених, гарних, точних відповідей (чим їх більше – тим вище креативність).
9. Порівняйте свої результати з результатами досліджуваного (досліджуваних) і напишіть інтерпретацію – у кого креативність вище, за якими параметрами, в чому це виразилося, з чим це може бути пов'язано, які завдання виявилися недосконалими, а які – найбільш вдалим.

Практична робота №12

Конструювання тесту інтелекту

Цілі роботи: формування навичок конструювання завдань тесту, написання інструкцій до тесту, закріплення теми «Діагностика інтелекту».

Теоретичні аспекти. Тема діагностики інтелектуальних здібностей є однією з найбільш детально розроблених і представлених в літературі. Одним із найбільш повних джерел з історії тестування інтелекту може стати підручник Л.Ф.Бурлачука, проте про конструювання завдань тестів інтелекту дуже докладно, з багатьма прикладами, написано в довідковому посібнику П. Клайна. Повторіть цей матеріал.

Треба пам'ятати про порушення надійності тестів інтелекту через угадування правильних відповідей, втому досліджуваних, а також через те, що варіанти відповідей на певні завдання або зміст завдань можуть слугувати підказкою для вирішення інших завдань.

Методичні рекомендації. Завдання тестів інтелекту діагностують так зване конвергентне мислення, тобто мають одну правильну відповідь на кожне завдання. Часто експериментатор припускається помилки і у варіантах відповідей на завдання виявляються дві або більше правильні відповіді. Слідкуйте за цим. Для поживлення власного мислення в процесі розробки завдань можна переглянути деякі готові тести. Не забувайте, що тести всіх когнітивних якостей є тестами швидкості, тобто виконуються в обмежений термін.

План

Для завдань тесту можна використовувати вербальний, числовий та невербальний матеріал.

1. Розробіть 3 завдання на аналогії, кожне з 4-ма варіантами відповідей. Дотримуйтесь правил розробки завдань тесту та запобігайте виникненню феноменів порушення надійності тесту.
2. Розробіть 3 завдання на продовження послідовності, кожне з 4-ма варіантами відповідей.
3. Розробіть 3 завдання на виключення зайвого, кожне з 4-ма варіантами відповідей.
4. Розробіть 3 завдання на доповнення матриці, кожне з 4-ма варіантами відповідей. (Завдання з матрицями відрізняється від завдань на послідовності тим, що в них закономірність виявляється не тільки в одному напрямку – горизонтально, а й у вертикальному напрямку, або за діагоналлю. Часто в матриці треба побачити приховану симетрію.)
5. Складіть ключ до тесту.
6. Оберіть час для виконання тесту – 10-15 хвилин, залежно від складності завдань.
7. Напишіть інструкцію до тесту, складіть бланк тесту і бланк відповідей.
8. Проведіть свій тест на іншому студенті та виконайте тест іншого студента.
9. Підрахуйте за ключем успішність виконання тесту, зробіть висновки.

Конструювання тесту спеціальних здібностей

Цілі роботи: формування навичок конструювання завдань тесту, написання інструкцій до тесту, закріплення теми «Діагностика інтелекту, загальних та спеціальних здібностей».

Теоретичні аспекти. Тести спеціальних здібностей діагностують певні аспекти інтелекту, психомоторики, а також здібності, які не обов'язково потрібні в повсякденному житті, але важливі в різних областях професійної діяльності. Це здібності художні, музичні, лінгвістичні, оперування числовим матеріалом, технічні тощо. Такі тести переважно використовуються в цілях профорієнтації, профвідбору, профдобіру та розташування кадрів. Для виконання роботи потрібно повторити теоретичний матеріал за даною темою з різних джерел, зокрема підручників П.Клайна, Л.Ф.Бурлачука, А.Анастасі, О.О.Бодальова, В.В. Століна, Б.В. Кулагіна, Е.Ф.Зеєра, Є.О.Клімова тощо.

Методичні рекомендації. Обирайте для конструювання тесту ту спеціальну здібність, яку ви маєте самі, наприклад, ту, що ви отримали та розвинули через відвідування певних факультативних і додаткових занять, попередню освіту, досвід роботи.

План

1. Оберіть спеціальну здібність для тестування. Для завдань тесту можна використовувати вербальний, числовий та невербальний матеріал.
2. Розробіть 5 завдань з багаточисельним вибором правильної відповіді, кожне з 5-ма варіантами відповідей. Дотримуйтесь правил розробки завдань тесту та запобігайте виникненню феноменів порушення надійності тесту.
3. Розробіть 5 завдань з альтернативним вибором «Чи правильно це?» – Так/Ні.
4. Розробіть 5 завдань на відновлення відповідності, кожне з 5-ма варіантами відповідей у формі таблиць.
5. Складіть ключ до тесту.
6. Оберіть час для виконання тесту – 10-15 хвилин, залежно від складності завдань.

7. Напишіть інструкцію до тесту, складіть бланк тесту і бланк відповідей.
8. Проведіть свій тест на іншому студенті та виконайте тест іншого студента.
9. Підрахуйте за ключем успішність виконання тесту, зробіть висновки.

Практична робота №14

Конструювання ситуаційного тесту особистості

Цілі роботи: формування навичок конструювання завдань тесту, написання інструкцій до тесту, закріплення теми «Діагностика особистості, об'єктивні тести особистості, ситуаційні тести».

Теоретичні аспекти. У виконанні даної роботи Вам допоможе література з питання «Ситуативні тести особистості як підгрупа об'єктивних тестів особистості», яке висвітлено в роботах: Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2003 або Анастаси А. Психологическое тестирование: В 2-х т. – М., 1982, Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999.

Ситуаційні тести не використовуються у СНД, але певні телевізійні шоу-проекти можна було б вважати ситуаційними тестами особистості, якщо розробити систему оцінки і фіксації результатів. Наприклад, ситуаційні тести нагадують передачі «Посміхнетесь, вас знімають», «Останній герой», «Дім-2» й інші проекти так званого «реального відео».

Методичні рекомендації. Намагайтеся розробити тест, де ситуації будуть достатньо реальними, також як і підрахунок результатів.

План

1. Виберіть на свій розсуд психологічну змінну для діагностики за допомогою ситуаційного тесту особистості.
2. Придумайте одну або декілька ситуацій, де в максимально наближених до реальності умовах досліджувані будуть, завдяки організації тестової ситуації, проявляти ту психологічну властивість, яка вас цікавить.

3. Розробіть об'єктивний метод фіксації результатів тестування, об'єктивний метод підрахунку балів (такий, де вплив експериментатора мінімальний), завдяки чому можна буде виявляти у учасників дослідження різний рівень виразності психологічної якості, яка вимірюється.
4. Опишіть процедуру тестування, час його проведення, необхідні реальні умови, де воно буде проводитися, інструкцію для досліджуваних, способи фіксації і обробки результатів.

Приклад із досвіду американської психодіагностики. В програмі виховання характеру дітей перевірялися чесність, самовладання і альтруїзм. Тести проводилися в звичних для дітей повсякденних шкільних ситуаціях (у вигляді контрольних робіт, що регулярно задаються, як частина домашнього завдання, в ході занять фізкультурою і т.п.), і школярі не знали, що їх тестують. Зокрема, здібність до самовладання оцінювалася за тривалістю часу, протягом якого дитина наполегливо продовжувала вирішувати важку задачу. Так експериментатор читав вголос початок захоплюючої розповіді. Потім уходив від дітей з приводу важливих справ, але залишав їм текст початої розповіді. Дітям давалися сторіночки з закінченням розповіді, які були спеціально надруковані способом, що сильно утруднював читання (ШАРЛЬПОДНЯЛЛЮСИ ЛЬНаспіНУ), і чим далі – тим важче.

Лабораторна робота №15

Адаптація тесту

Цілі роботи: краще засвоїти тему «Адаптація тестів», набути практичного досвіду адаптації тесту.

Теоретичні аспекти. Адаптація тесту – це комплекс заходів, який необхідно провести для того, щоб почати вживати тест в нових умовах. Тема адаптації тестів добре описана в багатьох підручниках, зокрема в роботах П. Клайна і Л.Ф.Бурлачука, де чітко виділені 4 основні етапи адаптації тесту. Для повторення матеріалу можна звернутися до цих праць або робіт будь-яких інших авторів.

Методичні рекомендації. Тест, який ви знайдете і оберете для адаптації, обов'язково повинен мати достатньо повну психометричну характеристику. Треба також знайти статті або інші роботи автора тесту про даний тест. Без цього ви не можете коректно його адаптувати. Ваша адаптація буде носити навчальний характер, тобто дещо умовний, через те, що справжня адаптація потребує великих вибірок досліджуваних.

План

1. Оберіть певний тест для адаптації. Ви можете адаптувати іншомовний тест для сучасної української популяції (простіше за все – з російської мови) або можете спробувати адаптувати тест, який призначається дорослим, для використання з досліджуваними підліткового віку і т.д.
2. Уважно ознайомтеся з теоретичними положеннями автора (авторів) тесту.
3. Перекладіть тест на мову нових користувачів, зокрема на українську або мову підліткової субкультури. Зробіть мовну експертизу перекладу.
4. Зробіть новий бланк з інструкцією, аркушем відповідей і проведіть тест на групі досліджуваних. Підрахуйте результати. Спробуйте проаналізувати завдання тесту й інші психометричні характеристики.
5. Розрахуйте норми до тесту і переведіть у стандартну шкалу стенів.

Лабораторна робота №16

Конструювання тестів психічних станів і настроїв

Цілі роботи: навчитися диференціювати діагностику сталих рис особистості і діагностику тимчасових психічних явищ, конструювати шкали станів і настроїв, писати інструкції, проводити, обробляти та вдосконалювати тести.

Теоретичні аспекти. Інформації про психодіагностику настроїв і станів небагато в літературі, але про це йдеться в роботі Анастасії А., Урбіна С. (2003 р.) в параграфі «Риси і стани» на сторінках 419-420. Автори пишуть, що розведення рис і станів найбільш яскраво зроблено в тестах Ч.Спілбергера «Тривога і тривожність», який широко відомий і адаптований у СНД, та «Роздратування і дратівливість»,

який у нас ще не адаптований. У процесі створення цього опитувальника стан тривоги визначався як тимчасовий минулий стан, який характеризується суб'єктивними відчуттями напруги і боязкості (похмурими передчуттями). Шкала тривоги Ч.Спілбергера як стану містить 20 коротких описових тверджень, відповіді на які надаються досліджуваним в залежності від того, як він себе почуває в теперішній момент (Зараз я почуваюся спокійно або збуджено, стривожено). Навпаки, для шкали особистісної риси створюються твердження, де мова йде про те, як ця людина відчуває себе зазвичай, найбільш часто, постійно, у більшості ситуацій.

Одним із прикладів тесту психічного емоційного стану серед проєктивних тестів є широко відомий тест «Кольорових виборів» М.Люшера.

Методичні рекомендації. Якщо маєте бажання, можете для порівняння зробити дві шкали – стану та риси, як це зроблено Ч.Спілбергером. В іншому випадку розробіть тільки одну шкалу будь-якого стану.

План

1. Згадайте і запишіть якомога більше різновидів психічних станів і настроїв, які ви знаєте.
2. Оберіть один певний стан для діагностики.
3. Окресліть всі поведінкові прояви, які має цей стан у людей різного віку, статі, культури.
4. Сформулюйте 20 завдань тесту стану, які обов'язково повинні містити згадування про присутність даного стану саме зараз, під час заповнення тесту.
5. Запропонуйте доступні способи валідизації даної шкали за критерієм і за конструктом. Опишіть їх.
6. Складіть бланк тесту зі збалансованою шкалою (частина тверджень в прямому, частина в зворотному напрямку) і відповідною інструкцією. Додайте ключ для обробки результатів і опис інтерпретації високих, середніх і низьких балів.
7. Проведіть тест на собі та іншому студенті. Обробіть, напишіть висновки.

Лабораторна робота №17

Складання психодіагностичного звіту (висновку, діагнозу)

Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI)

Цілі роботи: Потренуватися в роботі з багатофакторним опитувальником на прикладі тесту FPI, навчитися складати психодіагностичні звіти, порівнювати різні описання тестів, які створюються різними спеціалістами з психодіагностики, навчитися враховувати обмеження норм тесту.

Теоретичні аспекти. Тема «Психологічне звітування», або «Психологічний діагноз» викладена в роботах Анастаси А. Психологическое тестирование. – М., 1982 (Анастаси А., Урбина С., 2003); Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. – М.: Ось-89, 2006; Беломестнова Н.В. Клиническая диагностика интеллекта. Психометрическая и клиничко-психологическая оценка уровня развития интеллекта в клинической и судебно-психологической экспертной практике: Методическое пособие. – СПб.: Речь, 2003; Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999.

Сам тест FPI розміщений у збірнику: Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В.Д.Балин, В.К.Гайда, В.К.Гербачевский и др. Под общей ред. А.А.Крылова, С.А.Маничева. – СПб.: Питер, 2006. – С. 314-323.

Зверніть увагу на те, що норми до тесту зроблені на людях від 16 до 30 років в кількості біля 200 осіб, тобто вони поширюються лише на осіб молодого віку.

Методичні рекомендації. Описання тесту FPI у вищевказаному практикумі дуже коротке і має клінічний характер, насичено патопсихологічною термінологією. Тому бажано ще ознайомитися з описанням шкал тесту в словнику-довіднику Бурлачука-Морозова (Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999), де воно має більш психологічний, особистісний характер. Це надасть вам можливість краще зрозуміти конструкти шкал тесту. Взагалі, коли ви користуєтесь будь-якими тестами, намагайтеся збирати про них

інформацію з різних джерел, в тому числі в мережі Інтернет, знати публікації стосовно тесту його авторів і інших дослідників, які з ним працювали.

План

1. Ознайомитись з тестом FPI, для чого провести його на собі, підрахувати результати, проінтерпретувати, використовуючи різні описання тесту – А.А.Крилова, С.А.Манічева, Л.Ф.Бурлачука та С.М.Морозова.

2. Протестувати двох осіб старше 30-ти років, чоловіка та жінку, зафіксувати їхні демографічні ознаки – стать, вік, освіту, соціальний статус.

3. Підрахувати результати тестування, створити повний психодіагностичний звіт про кожного досліджуваного, додати всі підрахунки і первинні протоколи. Для орієнтування в цьому завданні бажано ознайомитися з наведеними у Додатку прикладами психологічних висновків.

4. Поміркувати, які обмеження накладає те, що тест стандартизований на вибірці досліджуваних іншого (молодого) віку. Це повинно знайти відбиття у вашому звіті.

ПІДСУМОК

Представлений в даному посібнику спектр робіт звичайно не вичерпує всі можливості цього напрямку – організації практичної психодіагностичної роботи студентів. Певні теми дуже складно представити у вигляді практичних студентських робіт тому, що для їх реалізації потрібно тестувати вибірки досліджуваних розміром у 200 і більше осіб, наприклад, для перевірки надійності тесту і створення тестових норм. Таку роботу можна втілити лише в формі планомірної позааудиторної роботи студентів протягом всього терміну навчання через участь у праці психологічних лабораторій та у відповідних науково-дослідних проектах. На жаль, в курсових і дипломних роботах це теж неможливо через невідповідність роботи з адаптації і стандартизації тестів вимогам до курсових робіт.

Проте навіть таке часткове, іноді умовне занурення студентів до психодіагностичної практики є дуже корисним і викликає в них відповідний інтерес та задоволення.

Перевірити це можна через анкетування студентів на початку і по закінченню вивчення курсу психодіагностики за допомогою такої нескладної анкети:

1. Що таке психологічний тест?
2. Що ви знаєте про процедури психологічного тестування, які його головні особливості на відміну від інших психологічних практик (експерименту, консультування тощо)?
3. Звідки беруться психологічні тести?
4. Наскільки активно ви плануєте використовувати тестування в своїй дослідницькій і практичній роботі?

Порівняння відповідей, які були сформульовані на початку і наприкінці курсу психодіагностики, покаже, наскільки ефективною була проведена робота.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Акимов М.К. Психологическая диагностика. – СПб.: Питер, 2005.

Анастаси А. Психологическое тестирование. – М., 1982. (Анастаси А., Урбина С., 2003).

Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. – М.: Ось-89, 2006.

Беломестнова Н.В. Клиническая диагностика интеллекта. Психометрическая и клинико-психологическая оценка уровня развития интеллекта в клинической и судебно-психологической экспертной практике: Методическое пособие. – СПб.: Речь, 2003.

Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. – К., 1978.

Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник. – СПб.: Питер, 2002.

Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 1999.

Гайда В.К., Захаров В.П. Психологическое тестирование. – Л., 1984.

Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовников Н.О. Профориентология: Учеб. пособие для высшей школы. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006.

Клан П. Справочное руководство по конструированию тестов. – К., 1994.

Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2007.

Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики. – М.: Медицина, 1984.

Лактионов А.Н., Луценко Е.Л. Основы психодиагностики, психометрии и тестологии: Учебно-методическое пособие. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006.

Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – М., 1987. (2003).

Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В.Д.Балин, В.К.Гайда, В.К.Гербачевский и др. Под общей ред. А.А.Крылова, С.А.Маничева. – СПб.: Питер, 2006.

Практикум по психодиагностике. Дифференциальная психометрика / Под ред. В.В. Столина, А.Г. Шмелева. – М., 1992.

Практикум по психодиагностике. Прикладная психодиагностика. – М., 1992.

Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. – М., 1990.

Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г.С.Никифорова, М.А.Дмитриевой, В.М.Снеткова. – СПб.: Речь, 2001.

Психодиагностика: теория и практика: Пер. с нем. – М., 1986.

Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Сост. Д.Я. Райгородский. – Самара, 2002.

Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб., 1996.

Чикер В.А. Психологическая диагностика организации и персонала. – СПб.: Речь, 2003.

ДОДАТОК

ПРИКЛАДИ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ ЗВІТІВ (ПСИХОЛОГІЧНИХ ДІАГНОЗІВ)

В цьому додатку наводяться приклади реальних психологічних звітів та діагнозів, які були складені у відповідності до завдань проведених психодіагностичних обстежень і особливостей замовників, для яких ці звіти призначалися.

Приклад психодіагностичного звіту №1

Дослідження було проведене з метою вивчення проблеми сімейних стосунків між різними поколіннями в сучасній родині; тип дослідження – груповий, але досліджуваним були надані інтерпретації результатів їх психодіагностичного обстеження у формі подяки за участь в науковому експерименті. Програма психодіагностичного обстеження включала наступні методики: особистісний диференціал – 2 бланки, де виявлялось відношення до тещі і тестя (для чоловіків) або до свекрові і свекра (для жінок); тест Рівень суб'єктивного контролю Дж.Роттера в адаптації А.М. Еткінда, Е.Ф. Бажина і С.А. Голинкіної; Біографічний опитувальник ВІВ. Дослідження та звіти для учасників були виконані О.Л. Луценко.

Досліджуваний: Є.Д.В., 36 років, студент заочного відділення факультету психології

Шановний, Є.Д.В. Якщо ви пам'ятаєте, дослідження, в якому ви нещодавно взяли участь, було присвячено вивченню особливостей родинних відношень у зв'язку із психологічними якостями членів сім'ї. Дослідження носило груповий характер, тому ми опишемо вам лише ваші особисті результати, а загальні висновки про виявлені закономірності сімейних стосунків згодом можна буде прочитати у психологічній періодиці.

Результати за методикою «Особистісний диференціал» стосовно тещі/тестя

	оцінка	сила	активність
теща	15	-1	6
тесть	16	9	14

В цілому за методикою особистісного диференціалу відношення до об'єкта (тестя, тещі, свекра, свекрові або іншого) інтерпретується як позитивне, поважно-боязливе і напружене, якщо перед кількісною оцінкою стоїть знак «+», і як негативне, неповажне, розслаблене – якщо перед кількісною оцінкою стоїть знак «-». За абсолютними величинами, коли бали знаходяться в інтервалі від -7 до +7, відношення вважається середнім за виразністю, в інтервалі від 7 (-7) до 14 (-14) – достатньо вираженим, і коли в інтервалі від 14 (-14) до 21 (-21) – надзвичайно сильно вираженим.

Компонент «Оцінка» в особистісному диференціалі свідчить про те, що відношення до об'єкта є емоційно-прихильним (якщо бали позитивні) або неприхильним (якщо бали негативні), тобто відчуються емоції симпатії/антипатії, привабливості/відчуження.

Компонент «Сила» вказує на те, що досліджуваний реагує на об'єкт як на сильний/слабкий, поважає або не поважає його, боїться або не боїться його.

Компонент «Активність» означає, що коли досліджуваний стикається з об'єктом оцінки, він відчуває напруженість (якщо бали позитивні) або розслабленість (якщо бали негативні). Також він сприймає об'єкт як мінливий/стабільний, рухливий/нерухливий, активний/пасивний.

За протоколом Є.Д.В. видно, що досліджуваний відноситься до тещі дуже позитивно, сприймає її як нейтральну за силою (ближче до слабкої) і середню за активністю.

До тестя досліджуваний ставиться як до дуже приємного, достатньо сильного і достатньо активного.

Результати за методикою «Рівень суб'єктивного контролю»

В даному тесті у зв'язку із завданнями дослідження були підраховані результати лише за двома шкалами (вивчення інших не було необхідним для

вирішення поставленої проблеми) – шкалою Загальної інтернальності та Інтернальності в сім'ї. Норми до тесту інтерпретуються наступним чином: в якості інтернального типу контролю (який проявляється в прийнятті на себе відповідальності за власне життя) вважається результат 8, 9, 10 стенів (стандартних одиниць), екстернальним типом контролю (коли людина приписує відповідальність за те, що відбувається з нею, на інших людей, обставини, потойбічні сили) вважається результат в 3, 2 і 1 стен.

У даного досліджуваного (Є.Д.В.) рівень інтернальності загальної – 5 стенів (середній), інтернальності в сім'ї – 5 стенів (також середній).

Інтерпретація результатів тестування за «Біографічним опитувальником»

Біографічний опитувальник (розробка німецьких авторів 1976 р., адаптований в СНД в 1991 р.) є багатомірним тестом для вивчення деяких аспектів біографії, соціального середовища і особистості досліджуваних.

Різні психоаналітичні школи спираються на положення про те, що витoki психологічних проблем ховаються в ранньому дитячому досвіді. Актуальні конфлікти обумовлені індивідуальною історією розвитку людини. Біхевіористські теорії говорять, що причину стійких непродуктивних стереотипів поведінки можна пояснити, виходячи з природжених і сформованих протягом життя біологічних і психічних установок. У якості біологічних установок розуміються біологічні впливи (хвороби, генотип), які викликають фізичні страждання. Психічні установки розглядаються як тенденції до певних реакцій, що виникають в індивідуальній історії розвитку. В реальному житті стимули середовища сприймаються і переробляються суб'єктивно, проходячи крізь «фільтр» особистості, в якій існують ті або інші установки.

За думкою авторів (Bottscher, Jager, Lischer), схильність до виникнення психологічних проблем також розвивається протягом ранніх етапів дитинства у зв'язку з життєвими складнощами, які переживає сімейне оточення. В результаті психологічні «комплекси» можуть бути закріплені і проявлятимуться у повсякденній поведінці. Їх рівень відбивається в шкалах опитувальника «Сімейна

ситуація» і «Стиль виховання». Подальший життєвий шлях людини багато в чому опосередковується впливом середовища. Воно може підсилювати або компенсувати психологічні складнощі, які виникли у дитинстві. Особливості цієї актуальної взаємодії з середовищем вимірюються за допомогою шкал опитувальника «Сила Я», «Соціальне положення», «Соціальна активність», «Психофізична конституція». Поряд з цим опитувальник вимірює деякі базові особистісні особливості, які пов'язані з темпераментом, – це шкали «Екстраверсія-інтроверсія» і «Нейротизм».

Всі шкали окрім останньої мають від'ємну спрямованість, тобто чим вище показник – тим більше відповідні психологічні проблеми. Остання шкала (шкала екстраверсії) має пряму спрямованість, тобто чим вище показник, тим більше екстраверсія, чим нижче – тим більше інтроверсія. Середньостатистичною нормою для всіх шкал, крім шкал «Соціальне положення» і «Екстраверсія», є показники нижче 6,5 стенів. Якщо вони вище – це свідчить про тенденцію наявності відповідних психологічних проблем. Нормальними показниками за шкалою «Соціальне положення» є значення до 7,2 стенів, а за шкалою «Екстраверсія» ніяких обмежень не існує.

Узагальнені результати Є.Д.В. за даним тестом: 1) За шкалою сімейної ситуації – 3 стени – в родині досліджуваного в дитинстві була присутня позитивна, оптимальна взаємодія між членами. Відношення сім'ї до світу адекватне. 2) За шкалою сили «Я» – 2 стени – значна сила особистості, впевненість у собі, здатність добиватися поставлених цілей. 3) За шкалою соціального положення – 7 стенів – є певна тенденція можливого соціального напруження в міжособистісній взаємодії, середня соціальна адаптованість. 4) За шкалою стилю виховання – 4 стени – стиль виховання в сім'ї був нормальний, такий, що сприяє розвитку і самореалізації молодшої людини. 5) За шкалою нейротизму – 4 стени – діагностується емоційна стабільність досліджуваного, гарна психічна стійкість. 6) За шкалою соціальної активності – 6 стенів – середня здатність встановлювати і підтримувати контакти з людьми, відсутність боязкості в розкритті себе іншим. 7) За шкалою психофізичної конституції – 4 стени – здатність витримувати стресові навантаження, відсутність

схильності до психосоматичних порушень. 8) Шкала екстраверсії – 4 стени – середній рівень, амбіверсія.

Дякуємо за участь у дослідженні!

Приклад психодіагностичного звіту №2

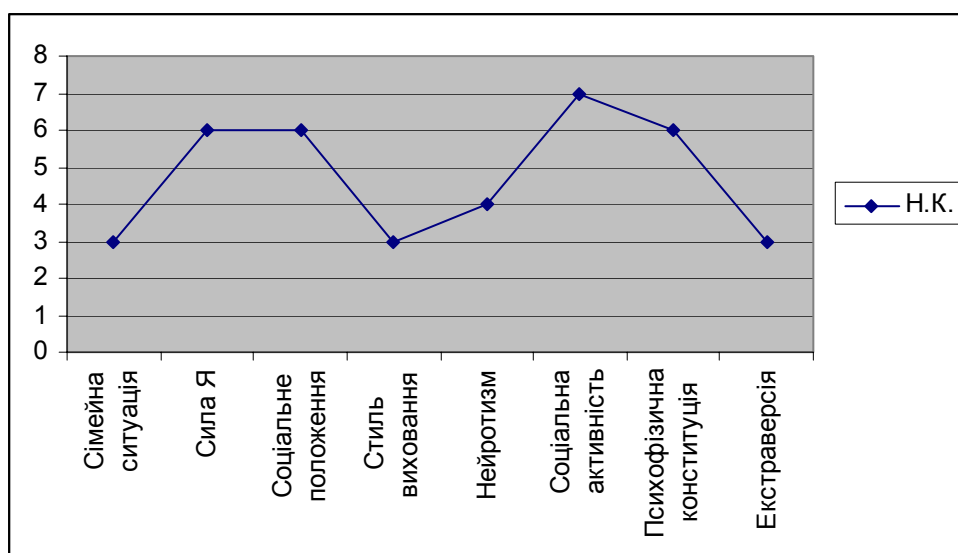
Психодіагностичне дослідження, із якого взятий цей приклад, мало за мету порівняти особливості психологічної біографії студентів, які обрали різні навчальні спеціальності, для перевірки припущення, що їх професійних вибір може бути пов'язаний з їхньою психобіографією. Порівнювались студенти філософського, екологічного та психологічного факультетів. Обстеження носило груповий характер, і щоб віддячити учасникам, їм були роздані індивідуальні проінтерпретовані результати. Проведення дослідження та складання звітів для учасників було виконане О.Л.Луценко.

Досліджуваний – студент факультету філософії, 2 курсу, Н.К.

Інтерпретація результатів тестування за допомогою «Біографічного опитувальника»

Спочатку йде описання структури і призначення тесту, який був використаний у дослідженні, але воно співпадає з попереднім випадком, тому буде опущене (див. приклад психодіагностичного звіту №1).

Результати досліджуваного Н.К. були відбиті у графічній формі для кращої ілюстрації його біографічних, особистісних і соціальних якостей.

Профіль учасника дослідження показує, що в його родині присутня доброзичлива взаємодія між членами. Позитивне відношення сім'ї до навколишнього світу сприятливо вплинуло на особистість учасника. Стиль виховання в сім'ї підтримує розвиток і самореалізацію молодого людини.

Показники шкал взаємодії з середовищем свідчать про достатню силу «Я», самовпевненість, здатність учасника досягати цілей. Не спостерігається значної ситуаційної напруги в міжособистісній взаємодії, Н.К. добре соціально адаптований.

Він характеризується нормальними емоційними реакціями, врівноваженістю, середньою нервово-психічною стійкістю, не схильний хворобливо реагувати на стресові навантаження.

Значення за шкалою соціальної активності свідчить про тонку вибірковість у встановленні соціальних контактів, відсутність широкого і тісного кола знайомств.

Показник за шкалою екстраверсії наближується до полюсу інтроверсії, що може говорити про невисоку соціальну активність, схильність до самотності, стриманості, слабкої здібності до спонтанного реагування. За несприятливих обставин це може призвести до психосоматичних захворювань, тобто до зміщення невідреагованих психологічних проблем, конфліктів на рівень тіла, виникнення симптомів фізичних захворювань. В цілях психологічної профілактики рекомендується ознайомитися з працями психологів А.Маслоу, К.Роджерса, Ф.Перлза, де пропонується багато формул для самокорекції подібних станів.

Дякуємо за участь у дослідженні!

Приклад психодіагностичного звіту №3

Психодіагностичне дослідження, із якого взятий цей приклад, мало за мету надати консультативну допомогу молодій людині, яка утруднювалася самотійно зробити професійний вибір. Обстеження носило індивідуальний характер з використанням 4-х профорієнтаційних тестів, після чого досліджуваний отримав звіт з інтерпретацією результатів обстеження і рекомендаціями щодо вибору професії. Проведення обстеження та написання звіту для оптанта було виконано О.Л. Луценко.

Досліджуваний – учень передостаннього класу, хлопчик, 16 років, В.В.Д.

Профорієнтаційний висновок для оптанта* В.В.Д.

(* - оптант – людина, що вибирає професію)

Перша методика, за якою був протестований оптант (**Опитувальник професійної готовності Л.Н.Кабардової**), присвячена виявленню предмета (об'єкта) праці, до роботи з якою він найбільш готовий.

Серед п'яти відомих предметів праці оптант має наступний рейтинг (за убутанням приємності):

На 1-му місці предмет праці «Людина» (40 балів);

На 2-му місці предмет праці «Техніка» (38 балів);

На 3-му місці предмет праці «Знакова система» (31 бал);

На 4-му місці предмет праці «Художній образ» (29 балів);

На 5-му місці предмет праці «Природа» (23 бали).

Коли оптант обирає предмет праці «Людина», якому В.В.Д. надає перевагу, це означає, що йому можуть підійти наступні сфери професійної діяльності: управління (менеджер, адміністратор), захист особи, суспільства, держави (юрист, міліціонер, військовослужбовець), побутове обслуговування (продавець, офіціант, бортпровідник і т.п.), інформаційне обслуговування (журналіст, теле-, радіоведучий), виховання і навчання (педагог, вихователь, тренер), медичне обслуговування.

За даним предметом праці у оптанта є навики, він відчуває позитивні емоції і бажає контактувати з цим предметом праці в майбутній професійній діяльності.

Порівнюючи цей результат з даними, одержаними за іншою методикою («карта інтересів»), знаходимо, що деякі спеціальності зі сфери «Людина-людина», а саме медицина (+4;-3 бали), журналістики (+3;-4 бали), педагогіки (+2;-4), юриспруденції (+4;-3) зустрічають суперечливе відношення оптанта, тобто не можна вважати, що вони йому на сьогоднішній день підходять.

Найприйнятнішими, таким чином, виявляються сфери захисту особи, суспільства, держави; управління; обслуговування і торгівлі.

Професіонально важливими якостями для професій кола «Людина-людина» є: потреба в спілкуванні, легкість встановлення контактів, розуміння інтересів інших людей, уміння організовувати і керувати загальними діями, такт, витримка, стабільне гарне самовідчуття.

Достатньо сильно у оптанта виражена також схильність до предмета праці «Техніка» – він набрав всього на два бали менше, ніж предмет праці «Людина». На третьому місці предмет праці – «Знакова система» – робота з кресленнями, картами, схемами, сигналами, цифрами, формулами, таблицями. Виходячи з того, що за другим тестом («карта інтересів») оптанта віддає перевагу професіям типу військова справа, транспорт, авіація, морська справа, техніка, то ці три предмети праці («Людина», «Техніка» і «Знакова система») достатньо логічно доповнюють один одного: адже в згаданих професіях якраз і поєднуються управлінські навики, здібності до спілкування, вирішення конфліктів, самоконтролю з цікавістю до складної техніки і знакової інформації.

Менш бажаним для оптанта буде вибір предмета праці «Художній образ», до якого відносяться сфери роботи з художніми творами (письменник, композитор, художник, скульптор, модельєр і т.п.), і «Природа», до якого відноситься діяльність, пов'язана з доглядом, розведенням, систематикою, вивченням рослин, тварин, дослідженнями земних і водних ресурсів.

Оптанта у цих сферах відчуває себе менш компетентним і менше хоче працювати з цими предметами в майбутньому.

Методика **«Карта інтересів»** виявила ряд позитивних і негативних професійних інтересів оптанта, які є більш вузькими і конкретними, ніж предмет праці.

Ми вже згадували деякі виявлені позитивні інтереси, хоча більш точно за ступенем зменшення симпатії вони розташовуються таким чином: військові професії (+9 балів), транспорт (+7 балів), авіація і морська справа (+7;-1), техніка (+6;-1), суспільна діяльність, політика (+5;-1), електро- і радіотехніка (+5;-2), сфера обслуговування, торгівля (+5;-2).

Як вже було сказано, більшість з них цілком логічно узгоджується з вибором відповідного предмета праці («Людина», «Техніка» і «Знакова система») і з психологічною готовністю оптанта до роботи з ними.

Проте варто мати на увазі, що значна кількість з цих інтересів є природними для хлопця 15-17 літнього віку, оскільки через них реалізується його маскулінність (літаки, кораблі, зброя, автомобілі – класичні чоловічі інтереси). Для цього віку вони наповнені романтикою, якої може виявитися значно менше в реальних умовах навчання і праці за цими професіями.

Серед негативних інтересів оптанта найбільшу вагу набрали: математика (-6 балів); художня творчість (-6); хімія (-6;+1); біологія (-5;+1); література (-5;+1); іноземні мови (-5;+1).

Значна кількість несимпатичних оптанту вищеперелічених предметів вивчається у вигляді навчальних курсів в більшості ВНЗ, тому з цим доведеться змиритися, але в майбутній професійній діяльності (яка цікавить оптанта) дійсно вони можуть бути потрібні украй рідко (за винятком нескладної математики).

Наступна методика – **тест «Якоря кар'єри»** Е. Шейна.

Ця методика відрізняється від двох попередніх тим, що вона не прив'язана до конкретної специфіки професій, а виявляє загальні цінності, бажання, особливості стилю життя оптанта, якими він не схоче поступитися при побудові майбутньої кар'єри. Їх також потрібно враховувати разом з інтересами, навичками і здібностями, оскільки неспівпадіння даних життєвих цінностей з вимогами професійної

діяльності можуть створити в душі людини мотиваційний конфлікт, який буде перешкоджати успіху і задоволеності в роботі.

Повний рейтинг кар'єрних орієнтацій оптанта В.В.Д. виглядає наступним чином:

- 1) інтеграція стилів життя (8,6 балів);
- 2) менеджмент (8,0 балів);
- 3) автономія (6,8 балів);
- 4) підприємництво (5,8 балів);
- 5) стабільність (5,0 балів);
- 6) професійна компетентність (4,6 балів);
- 7) виклик (4,4 бали);
- 8) служіння (3,6 бали).

Найбільшу перевагу оптанти віддає таким кар'єрними орієнтаціям, як: «Інтеграція стилів життя» і «Менеджмент».

Перша за значимістю кар'єрна орієнтація «Інтеграція стилів життя» властива людям, які схильні до поєднання, узгодження різних сторін життя. Вони не хочуть, щоб в їх житті домінувала тільки робота або тільки сім'я, тільки гроші або тільки слава, тільки влада або успіх, або саморозвиток. Вони прагнуть, щоб все було збалансовано. Така особа цінує гармонію в своєму житті більше, ніж конкретну роботу, кар'єру або організацію. Це гарна орієнтація, властива зараз, до речі, здебільшого європейцям, ніж американцям або мешканцям СНД, тому що саме так людина може відчувати всю повноту життя, а не перетворитися на раба якоїсь однієї з її сфер.

У разі вираженої кар'єрної орієнтації «Менеджмент» головне значення для людини має націленість на інтеграцію зусиль інших людей, повнота відповідальності за кінцевий результат і об'єднання різних функцій організації. З віком і отриманням досвіду роботи ця кар'єрна орієнтація виявляється сильніше. Така робота вимагає навичок міжособистісного і групового спілкування, емоційної врівноваженості, щоб нести вантаж відповідальності і влади. Людина з кар'єрною орієнтацією на менеджмент

вважатиме, що не досягла своєї мети, поки не займе посаду, яка дасть можливість керувати різними сторонами діяльності підприємства — фінансами, маркетингом, виробництвом продукції, розробками, продажами і т.п.

Вже менше у оптанта присутня кар'єрна орієнтація на «Автономію» (незалежність), яка означає, що людина схильна працювати в стилі «вільного художника», тобто вибирати професії, де вона сама для себе визначає, яким чином, коли і скільки працювати. До таких професій частіше відносяться робота приватного дизайнера, художника, музиканта, письменника, продавця мережного маркетингу, приватного перукаря-стиліста, приватно практикуючого лікаря, детектива, адвоката і т.п. Такі люди погано переносять організаційні правила, розпорядження і обмеження. Хоча, з іншого боку, високостатусні люди (люди, що досягли високого матеріального положення і положення в суспільстві) завжди мають досить велику автономність. Тобто щоб реалізувати потребу в незалежності, не обов'язково вибирати професії приватного, слабкоорганізованого характеру, можна пройти кар'єрний шлях в організаціях до рівня фінансової і управлінської свободи.

На четвертому місці у оптанта присутня орієнтація «Підприємництво», яка задовольняє бажання людини мати свою власну справу, яка буде продовженням її самої.

Далі середньо вираженою у оптанта є кар'єрна орієнтація «Стабільність», яка складається з потреби в стабільності місця роботи і місця проживання. В нашому випадку для оптанта сильно важливим є стабільність місця роботи і мало важливим – стабільність місця проживання. Стабільність місця роботи якраз забезпечується професіями в силових структурах (армії, флоті), успішні менеджери також досить стабільно працюють в великих організаціях.

Слабко вираженою у оптанта є цінність «Професійної компетентності», тобто прагнення бути майстром своєї справи, «асом», фахівцем високої кваліфікації, що поглиблено знає специфіку вибраної професії.

Два останні місця в рейтингу займають кар'єрні орієнтації – «Виклик» і «Служіння», яким віддається найменша симпатія.

Орієнтація «Виклик» пов'язана з прагненням людини ставитися до виникаючих проблем і труднощів як до виклику, випробування, можливості довести собі й іншим, що «я все зможу». Іншими словами, ця орієнтація передбачає певний азарт, бажання зробити нездійсненне, що виконується за рахунок розвиненої сили волі і мотивації досягнення. Така орієнтація важлива при виборі діяльності підприємця, комерційного представника, рекламного агента, а для роботи менеджера або військовослужбовця в значній мірі не потрібна, оскільки в перший час робота за цими професіями відрізняється високою регламентованістю, а до співробітників пред'являються вимоги бути старанним виконавцем, діяти за інструкцією, згідно з чітким планом, з урахуванням субординації.

Якнайменше виражена кар'єрна орієнтація оптанта – «Служіння» описується автором тесту таким чином:

Основними цінностями даної орієнтації є «робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям», «бажання зробити світ краще» і т.п. Особистість з такою орієнтацією шукатиме можливість працювати в цьому напрямі, навіть якщо їй доведеться змінити місце роботи, не працюватиме в організації, ворожій до її цілей і цінностей, і відмовиться від просування або переведення на іншу роботу, якщо це не дозволить їй реалізувати головні цінності життя. Такі люди частіше за все працюють в області охорони навколишнього середовища, перевірки якості продуктів харчування або товарів, захисту прав споживачів і т.п.

Оскільки орієнтація «Служіння» у оптанта на сьогоднішній день виражена якнайменше, то зараз йому більш цікаво досягти успіху, реалізувати свої плани і мрії, а не думати про інших людей, суспільство і т.п. Це природно для юнацького віку і чоловічої статі, зазвичай дана орієнтація більше виявляється в пізньому віці.

За останньою методикою (**Тестом зв'язку типу особистості і професійної діяльності Холланда**) на першому місці у оптанта виявився «Підприємницький тип особистості», для якого характерна тяга до занять, що дозволяють проявити енергію, імпульсивність, ентузіазм, домінантність, потяг до пригод. Такому психологічному типу властиві риси характеру: прагнення до лідерства, потреба у визнанні, азартність, деяка агресивність. Віддається перевага задачам, пов'язаним з

керівництвом, особистим статусом, владою. Не подобаються заняття, які вимагають посидючості, великої праці (фізичної або інтелектуальної), концентрації уваги. Такий тип швидко орієнтується в незвичній, малозрозумілій ситуації. Серед успішних професіоналів цього типу часто зустрічаються дипломати, менеджери, директори, брокери, рекламні або страхові агенти.

Цілком природно при такому типі особистості рекомендувати ті професії, які вже виявлені нами як пріоритетні для оптанта – військова служба, авіація і морська справа, бізнес (сфера обслуговування і торгівля), транспорт, техніка, управління.

На другому місці за тестом Холланда у оптанта присутні риси конвенційного психологічного типу, що припускає здатність працювати в структурованих умовах, за інструкцією, алгоритмом, здібність до переробки конкретної, рутинної або цифрової інформації (знаки, карти, схеми і т.п.). Підхід до проблем характеризується стереотипністю, практичністю і конкретністю. Такі психологічні особливості знову ж таки підходять для роботи з технікою, в добре структурованих організаціях типу армії, авіації, флоту, в менеджерській роботі. До речі, при такому типі особистості люди часто стають гарними економістами, фінансистами, товарознавцями.

Найменші бали за цим тестом виявились у оптанта з типу особистості «Соціальний», тобто такому, де людина орієнтована на допомогу іншим людям, є чутливою до їх проблем, психологічно настроюється на іншу людину, співпереживає, відрізняється високим гуманізмом і емоційністю.

Висновки:

Кращими професіями для оптанта є військові спеціальності, спеціальності, пов'язані з цивільною авіацією і морською справою, технікою, транспортом, менеджерські спеціальності, підприємницька діяльність.

Подальший вибір оптанта повинен здійснювати самостійно, маючи на увазі, що йому підходить практично будь-який технічний або військово-інженерний ВНЗ, і можливо, вже після закінчення і отримання диплома фахівця (магістра, бакалавра) варто будувати кар'єру менеджера або підприємця, якщо буде бажання.

Вибір ВНЗ бажано здійснювати з урахуванням докладних відомостей про специфіку ВНЗ: які в них конкурсні умови вступу, програми навчання, перспективи

майбутнього працевлаштування й інші чинники, які варто обговорити з батьками, з фахівцями під час днів відкритих дверей, з випускниками.

Вся інформація дійсна на даний період часу, і не виключено, що через певний термін (наприклад, через рік, по закінченні останнього класу) в картині особистості опитаного можуть відбутися деякі зміни (діагностику проведено у червні 2007 р.).

Приклад психодіагностичного звіту №4

Психологічний висновок про особливості особистості підлітка П.П.С., 16 років

Досліджуваній клієнт був протестований за допомогою двох багаторівневих психодіагностичних методик.

Загальний результат **першої методики (тест БОО „Адаптивність”)** показує сумарну здібність до адаптації в зовнішньому середовищі, тобто здатність задовольняти свої потреби і відповідати очікуванням соціуму при збереженні фізичного і розумового здоров'я. Простіше кажучи – бути пристосованим до існуючих життєвих умов.

За цим сумарним результатом досліджуваній потрапляє в 3-ю групу – групу заниженої адаптації. Такий результат зараз є достатньо поширеним в сучасних пострадянських популяціях – в Росії, Україні й інших країнах, де частка осіб 3-ї групи адаптації (заниженої) зараз виявляється близькою до 70% населення. Проте, більш бажаним був би результат – попадання в 2-ю групу адаптації (гарної адаптації), а такий результат, як наявність 1-ї групи адаптації (високої адаптації), – потрібен для людей, які регулярно стикаються з екстремальними навантаженнями, – учасників бойових дій, пожежників, спортсменів вищих досягнень, рятувальників, диспетчерів авіаліній, машиністів потягів і т.п.

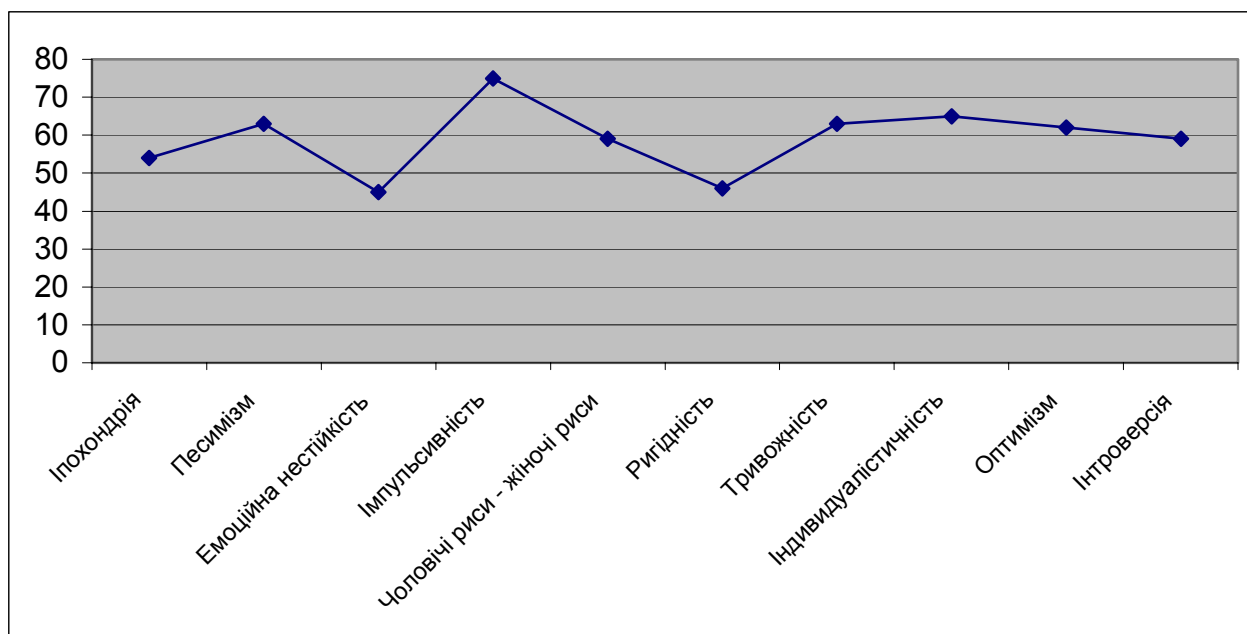
Люди, що відносяться до третьої групи адаптаційних здібностей, можуть відчути нервові зриви, тривалі порушення функціональних станів (працездатності, самопочуття, настрою).

Якщо розглянути більш докладно складові загального рівня адаптаційних здібностей, то він складається з трьох груп здібностей: 1) поведінкової регуляції і нервово-психічної стійкості; 2) комунікативного потенціалу і 3) морально-етичної нормативності. За 2-м і 3-м показниками (комунікативним потенціалом і морально-етичною нормативністю) досліджуваний має середній рівень цих якостей. Це означає, що досліджуваний має нормальну середню здібність до спілкування, встановлення контактів, підтримки гарних відносин з людьми. Середня моральна нормативність показує, що досліджуваний адекватно поводить себе в колективі, є надійною, порядною людиною, яка викликає довіру.

За 1-м показником (поведінковою регуляцією і нервово-психічною стійкістю) спостерігається низький рівень цієї якості. Це означає, що у досліджуваного недостатня здатність протистояти стресам, вирішувати складні проблеми, витримувати високі навантаження, управляти своїм емоційним станом.

Останній рівень аналізу (найдокладніший) дозволяє дослідити 10 базових особистісних характеристик клієнта: 1) невротичний надконтроль (іпохондрія), 2) песимістичність (депресивність), 3) емоційна лабільність (емоційна нестійкість), 4) імпульсивність, 5) мужність-жіночність, 6) ригідність, 7) тривожність, 8) індивідуалістичність, 9) оптимістичність, 10) соціальна інтроверсія.

Ці дані відображені на графіку. Середньою ідеальною нормою є діапазон від 45 до 55 балів, показники вище 70 балів вважаються сильно підвищеними, що говорить про порушення характеру і адаптації досліджуваного.

За графіком можна бачити, що найбільш вираженою рисою особистості клієнта є «Імпульсивність» – активність і імпульсивність, безпосередність. Активність може бути направлена на миттєве виконання бажань без обдумування, відкладання «на потім». Ця активність може входити в суперечність із здоровим глуздом та інтересами інших людей. Людина з переважанням цієї риси може поспішно ухвалювати рішення, без опори на накопичений досвід. Для осіб цього кола характерні нетерплячість, схильність до ризику, нестійкі, часто завищені домагання, рівень яких має виражену залежність від миттєвих спонукань і зовнішніх впливів, від успіхів і невдач.

Поведінка може бути розкутою, безпосередньою в прояві відчуттів, в мові, манерах. Вислови і дії часто випереджають планомірну і послідовну продуманість вчинків. Спостерігається тенденція до протидії зовнішньому тиску, прагнення незалежності, схильність спиратися в основному на власну думку, а ще більше – на миттєві спонукання. Така людина схильна потурати своїм слабкостям.

Часто є інтерес до видів діяльності з вираженою активністю (змолоду – фізичної, з роками – соціальної або антисоціальної), любов до високих швидкостей, а у зв'язку з цим – до техніки, що рухається, прагнення до вибору роботи, що дозволяє уникати підкорення.

Особистості даного типу погано переносять одноманітність; монотонна діяльність наводить на них нудьгу і сонливість.

Захист від тривоги, стресу, негативних емоцій здійснюється за рахунок самосвідомості, раціонального контролю, що в значущих для клієнта ситуаціях може приводити до психосоматичних розладів (захворювання на «нервовому ґрунті»), частіше за все серцево-судинного характеру. Такий тип реагування особливо властивий людям, коли вони одночасно мають високі показники за шкалами депресивності (песимізму) і імпульсивності, що і спостерігається в нашому випадку. Підйом за 2-ю шкалою (песимізмом) ослаблює агресивність, незалежність і імпульсивність 4-ї шкали, оскільки в цьому випадку спостерігається більш високий рівень контролю свідомості над поведінкою.

З іншого боку підйом за двома цими шкалами (імпульсивності і песимізму) – це суперечливий психологічний тип, в якому поєднуються високий рівень домагань з невпевненістю в собі, висока активність зі швидкою виснажливістю.

Наступний за висотою пік особистісного профілю клієнта – це риса «Індивідуалістичність». Вона додає людині відособлено-споглядальний погляд на речі, схильність до роздумів, яка превалює над відчуттями і дієвою активністю. Якщо такі люди мають при цьому розвинутий інтелект, вони відрізняються творчою орієнтованістю, нестандартними підходами до рішення проблем, оригінальністю і своєрідністю.

В нашому випадку виразність цієї риси може знижувати активність і дієвість імпульсивного психотипу у бік відходу від реальності у мрії і фантазії. Стрес може викликати стан розгубленості.

Професіонально такі люди схильні до діяльності вільного творчого стилю, вони прагнуть уникнення будь-яких формальних рамок, режимних видів праці.

Наступні два піки профілю – це шкали песимізму і тривожності, які викликають пасивність особи, обережність, нерішучість, невпевненість у собі.

Шкала, що має виразність всього на один бал менше – «Оптимістичність», навпаки додає особистості легкості, небажання заглиблюватися в складні проблеми,

безпеки, радісного сприйняття світу, райдужності надій, переконаності в своїй вдачі.

Шкала «мужність-жіночність» інтерпретується залежно від статі досліджуваного, тобто в нашому випадку є невелика виразність рис жіночого типу – пасивності, поступливості (чим вище бал – тим більше виражені риси протилежної статі).

Остання шкала «соціальної інтроверсії» показує деяку суб'єктивну спрямованість особистості, тобто спрямованість у внутрішній суб'єктивний світ, світ своїх бажань, відчуттів, ідей, а не на зовнішній світ.

Решту показників розглядати не обов'язково, оскільки вони знаходяться повністю в рамках середньостатистичної норми.

Якщо спробувати узагальнити одержані дані, то основною проблемою даної особи буде суперечливий психологічний тип, в якому поєднуються шкали так званого «сильного реєстра» зі шкалами «слабкого реєстра»: сильні шкали – імпульсивність і оптимістичність входять в суперечність з рисами песимізму і тривожності. Шкала «індивідуалістичність» не відноситься ні до сильних, ні до слабких, а збільшує індивідуалізм, відособленість людини. Така суперечність разом з вираженою індивідуалістичністю знижує адаптаційні можливості особи.

Друга методика – «Метод портретних виборів» (Тест Л.Сонді, адаптований Л.Собчик), частково підтверджує дані, одержані за першою методикою, частково доповнює їх новими відомостями.

Вона виявляє слабкий тип вищої нервової діяльності, або, іншими словами, домінування меланхолійного темпераменту, чутливості, загальмованості.

За характером, люди цього типу відрізняються сентиментальністю, яскравістю відчуттів, високою чутливістю до зовнішніх дій, нерішучістю, прагненням перекладати відповідальність на плечі оточуючих, недовірливістю відносно свого здоров'я, розвиненим естетичним відчуттям (відчуттям прекрасного). Присутні також риси інфантилізму (дитячості, емоційної прихильності до конкретної особи або осіб і потреби в заступництві, боязливості, пошуку визнання, вразливості).

З іншого боку в психотипі клієнта присутні деякі амбівалентні риси (амбівалентність – одночасне співіснування протилежних тенденцій), а саме адаптивності і неадаптивності, агресії і страху, доброти і егоїстичності, активності і пасивності, високої сумлінності та безвідповідальності.

Провідна мотивація – уникнення неуспіху, прагнення знайти соціальну нішу і захист у вигляді більш сильної і доброзичливої особи.

В міжособистісних відносинах за уявною погоджувальною позицією, залежністю вгадується сильна тяга до незалежності. Вона ховається за прагненням втечі від жорсткої конфронтації з сильними особами в світ ідеальних відносин, мрій. Тому дана людина може мати тенденцію самообмеження заради близьких, співчуття до людей, миротворчі тенденції.

У стресі характерна обмежувальна поведінка (уникнення турбуючих ситуацій), підвищення контролю свідомості, психосоматика (відхід у хворобу), відмова від самореалізації (реалізації закладеного потенціалу, саморозкриття).

Таким чином, **за результатами обох методик** можна знайти суперечливі риси активного і пасивного способу життєдіяльності, прагнення домінувати і пристосовуватися, одержувати визнання і уникати невдач. Поєднання сильних і слабких нервово-психічних особливостей не є поганим або добрим психотипом, оскільки насправді за будь-якого типу нервової діяльності люди досягають успіху, відчують себе щасливими, приносять користь суспільству, займають свою унікальну нішу за рахунок використання своїх сильних сторін і компенсації слабких особливостей. І навпаки, при найвдаліших природжених даних люди іноді стають злочинцями, алкоголіками, наркоманами, дезадаптованими, самотніми і нещасними людьми.

Тому необхідно, перш за все, усвідомлювати свої достоїнства і недоліки, не закривати очі на існуючі проблеми, використовувати і розвивати свої сильні сторони і намагатися пристосуватися і навіть обернути собі на користь свої слабкості.

Основними механізмами, якими можна цього досягти, є інтелектуалізація досвіду (аналіз і «взяття на озброєння» всього минулого досвіду); цілеспрямований і невпинний пошук оптимальних рішень в будь-якій ситуації; набуття професійної

компетентності (накопичення знань з професійних питань, що цікавлять, збір інформації, обробка її – ведення щоденників, зошитів, планів, збір професійної бібліотеки, відеотеки); розвиток і тренування сили волі (здібності долати перешкоди, доводити почату справу до логічного завершення); компенсація бракуючих психологічних якостей (наприклад, при швидкій стомлюваності – розподіляти навантаження так, щоб можна було відновити сили, або, наприклад, при запальності в конфліктах – прагнути промовчати, відкласти реакцію, рішення на потім, коли охолонуть емоції) і т.п.

Найбільш небажаними життєвими стратегіями, що усугубляють існуюче положення справ, є апатія (байдужість до всього, цинізм), відхід від рішення проблем (як страус, який зариває голову в пісок, щоб не бачити небезпеки), перекладання відповідальності за своє життя на інших людей, школу, державу і т.д.

Гарним психологічним посібником з цього напрямку – оптимального використання власних ресурсів і недоліків – є книги російського психолога Володимира Леві, наприклад: «Мистецтво бути собою», «Мистецтво бути іншим», «Охота за думкою» та ін. Вони є у продажу, оскільки постійно перевидаються.

Бажаємо успіху.

Приклад психодіагностичного звіту №5

Дане психодіагностичне дослідження було проведене на замовлення Центру сурогатного материнства з метою відбору жінок для участі в програмах допоміжних репродуктивних технологій. Висновок психолога надавався для ознайомлення і прийняття відповідних рішень керівництву Центру сурогатного материнства, а також генетичним батькам, яким призначено лікування безпліддя методом сурогатного материнства. Діагностика та звіт виконані О.Л.Луценко.

Психологічний висновок

Психологічне обстеження потенційних учасниць програми сурогатного материнства проводиться з метою перевірки їх психологічної придатності до виконання даної діяльності. Основні критерії, яким повинна відповідати кандидат у програму сурогатного материнства, це психоемоційна стійкість, низька

конфліктність і агресивність, а також надійність (порядність, відповідальність, сумлінність).

Для виявлення таких психологічних якостей кандидат на роль сурогатної матері проходить глибоке інтерв'ю і психологічне тестування за допомогою тесту Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» О.Г.Маклакова і проективного тесту «Восьми потягів» Л.Сонді в адаптації Л.Собчик. Тест БОО «Адаптивність» діагностує три рівні інформації: 1) загальний рівень адаптованості людини; 2) три показники середнього рівня – ступінь нервово-психічної стійкості, комунікативного потенціалу і моральної нормативності; 3) базовий рівень – шкали СМІЛ. Тест «Восьми потягів» Л.Сонді надає глибинну інформацію про особистість досліджуваної, а також виступає засобом перевірки чесності заповнення опитувальника «Адаптивність» і відповідей на питання інтерв'ю.

Досліджувана – І.М.І., 27 років, одружена, має одну власну дитину дошкільного віку.

Під час інтерв'ю виявила наступні значущі психологічні особливості:

Досліджувана виросла в благополучній сім'ї, має обох батьків, старших брата і сестру. Отримала вищу освіту, інтелігента, стримана, поводиться культурно і спокійно. Під час знайомства з генетичними батьками відчула до них симпатію. Контактна, доброзичлива. Має досвід роботи. Підтримує добрі стосунки з друзями, колегами по роботі. Власна дитина відвідує дитячий садок, ніяких складних проблем зі своєю дитиною не має. Відношення до процесу вагітності і родів – спокійне, впевнене. Прив'язаності до майбутньої дитини від сурогатної вагітності не очікує. Мотивація до участі у програмі позитивна, альтруїстична – допомогти людям, які зазнали таких складностей у житті, реалізувати закладений природою потенціал.

За результатами БОО «Адаптивність» кандидатка відноситься до 2-ї групи адаптивних здібностей, тобто прогноз адаптації сприятливий.

Рівень нервово-психічної стійкості 8 стенів (високий), комунікативний потенціал 5 стенів (середній), моральна нормативність 4 стени (середня).

Показники за базовими шкалами MMPI (СМІЛ): Hs – 37, D – 39, Hy – 49, Pd – 62, Ma – 55, Pa – 49, Pt – 37, Sc – 35, Ma – 62, Si – 51 Т-балів.

Інтерпретація: всі показники за шкалами ММРІ в границях норми (межа норми – це 70 Т-балів). Найбільш виразні риси характеру досліджуваної – активність, імпульсивність, висока мотивація досягнення (Pd – 62) і оптимістичність, енергійність (Ma – 62), найменш притаманні I.M.I. риси індивідуалістичності, замкненості (Sc – 35), іпохондрії (Hs – 37) і тривожності (Pt – 37).

Профіль за тестом «Восьми потягів» Л.Сонді: $h \pm s + e \pm hu - k - p \pm d - m \pm !$

Інтерпретація: досліджувана має виразну персональну любов (до чоловіка, дитини, батьків) і любов до людства, розвинуту етичну сферу, розвинуту зрілу особистість, відсутність потреби в новому об'єкті любові, оптимізм і активність. В цілому результати за проективним тестом підтверджують дані, які були отримані методами інтерв'ю і суб'єктивного тестування.

Висновок: відсутні психологічні протипоказання щодо участі I.M.I. в програмі сурогатного материнства.

Приклад психодіагностичного звіту №6*

*Приклад взято із роботи Беломестновой Н.В. «Клиническая диагностика интеллекта». Психометрическая и клиничко-психологическая оценка уровня развития интеллекта в клинической и судебно-психологической экспертной практике: Методическое пособие. – СПб.: Речь, 2003. – С.95-97.

Н.В.Беломестнова наводить реальні варіанти рішень судово-психологічної експертизи за різних співвідношень рівня інтелектуального розвитку підлітків, їх особистісної зрілості і тяжкості суспільно-небезпечної дії, яка була зроблена ними.

Авторка дрібним шрифтом наводить текст висновку судово-психологічної експертизи, а звичайним – додаткові пояснення.

Досліджуваний: Максим С., 17 років, легка суспільно-небезпечна дія

Хлопчик із не дуже благополучної родини, батьки – алкоголізувалися, вихованням не займалися, але прямих порушень закону в сім'ї не помічається. З дитинства багаторазово поступав до психіатричної лікарні у дитяче відділення з

діагнозом «органічне ураження головного мозку з психопатоподібною поведінкою», чому і має інвалідність другої групи.

Під час психологічного обстеження у психіатричній лікарні було поставлено патопсихологічний діагноз «помірно виражені органічні зміни нейродинаміки, інтелект розвинутий на рівні граничної розумової відсталості», хоча поведінка хлопчика явно не відповідала його віковій нормі, а труднощі навчання навіть у спецкласі (допоміжна програма) змушували припускати значно знижений інтелект.

Дослідження когнітивних процесів показало, що шкільні труднощі обумовлені не низьким інтелектом, а нейродинамічними перешкодами (трудністю зосередження, непосидючістю, швидкою втомою).

На експертизу потрапив внаслідок багаточисельних крадіжок і сумнівів у інтелектуальній достатності. Під час неврологічного обстеження у досліджуваного виявилась метеопатія (головні болі та інші вегетативні реакції під час зміни метеорологічних умов), ортостатичні запаморочення й інша вегетативна симптоматика. На прийомі у психолога радісно впізнав звичну обстановку психологічного обстеження і деякі тести, у бесіді – жвавий, безпосередній, з надзвичайною інфантильністю мотивів і повною байдужістю до свого майбутнього.

Досліджуваний активний, старанний, орієнтований на успіх, без ознак негативізму або установчої поведінки. Незважаючи на багаторазові дослідження у минулому, конкретні завдання не пам'ятав. Через легке клонічне заїкання часові обмеження в психометричній методиці у вербальній частині знижені. Досліджуваний надзвичайно імпульсивний, з дуже нестійким емоційним станом, з коливаннями рівня мислення (фазові стани органіка). Погано переносить монотонну діяльність, легку навіть для його інтелектуального рівня, роздратовується. Дуже втомлюваний. Хоча зовнішньо рухливий, працює повільно, також уповільнено засвоює інструкції. Під час напруженої праці спостерігається непосидючість, яка доходить до акатизії.

В даному описі видні виражені органічні зміни, незважаючи не те, що когнітивні процеси сформовані значно краще. Поєднання яскравих органічних змін нейродинаміки і поведінкових проявів із несподівано краще збереженими (або краще сформованими) когнітивними процесами – вказівка на переважно підкоркове ураження. На жаль, пред'явити кількісні параметри такого сполучення зараз

неможливо, ці критерії набуваються у процесі тривалої професійної діагностичної практики в області психіатрії.

Атентивно-мнестичні процеси помірно змінені за органічним типом – обсяг уваги знижений, утруднена впрацьовуваність, різко падає продуктивність роботи за гомогенної інтерференції. За високого обсягу короткочасної пам'яті крива запам'ятовування така, що виснажується з привнесенням зайвих слів. Не виконується проба Піаже щодо родо-видових конструкцій.

Проба Піаже в даному віці і за граничної розумової відсталості (див. висновок) повинна виконуватися однозначно. Але в даному випадку її недоступність, вочевидь, обумовлена зниженим обсягом уваги і загальним порушеннями нейродинаміки органічного генезу (фазові стани).

Переносний смисл ідіом доступний на рівні прислів'їв не тільки простих, але і середньої складності, хоча і добре знайомих. Порівняння пар понять виконує на узагальнення за родовим поняттям, але диференціює за окремими і перцептивними ознаками, рівень узагальнення – найбільш високий субтест у вербальній частині профілю інтелекту. «Виключення четвертого» виконується правильно, доступні завдання середньої складності. Незважаючи на часткове знання таблиці множення, рахункові операції другого порядку замінює на складання. Загальна обізнаність вкрай низька, нижче загального інтелектуального рівня і соціальна орієнтація. Западають графомоторний субтест і увага. Інтелект в цілому на рівні граничної розумової відсталості.

В описанні видно дуже сильно дисоційований профіль інтелекту – перепади за субтестами сягають 7-8 балів, і якісні рівні когнітивних операцій вкрай нерівномірні. Все це показники вираженого органічного ураження ЦНС. Можливо, ця симптоматика і склалася б у певний нейропсихологічний синдром, але така робота не була цілком в даній експертній роботі.

В судженнях і поведінці інфантильний. Незважаючи на знання деяких соціальних норм, не додержується їх у житті (як і знання таблиці множення не використовується у рішенні задач). Субтест на соціальну орієнтацію нижче інтелектуального рівня.

Висновок – нейродинаміка з помірно вираженими органічними змінами; інтелект – гранична розумова відсталість; психічний вік не перевищує рівня 14 років.

Використані методики – дослідження атентивно-мнестичних процесів; дослідження вербального мислення; повне психометричне дослідження інтелекту Векслера; тест Рейвен.

IQ за WAIS – 82 /75 – 78.

Комісія поставила діагноз: «Органічне ураження головного мозку з вираженими змінами особистості в ступені, який позбавляє здатності правильно усвідомлювати і регулювати свою діяльність».

Потрібно відмітити, що в майбутньому не виключена і компенсація наявних порушень по мірі «дозрівання» психофізіологічних процесів, але за додаткових значних шкідливостей (тяжкі або повторні черепно-мозкові травми, тяжкі соматичні астенізуючі захворювання тощо) можливе і різке погіршення. Ці зауваження мають сенс під час рецидивів кримінальної поведінки і, як наслідок, повторних СПЕ.

Тут бачимо, що присутні дві глобальні категорії (органіка та інфантилізм), що також дозволило вивести підекспертного за межу обвинувачення.

Приклад психодіагностичного звіту №7**

**Приклад взято із роботи: Онуфрієв О.Ф. Психологический диагноз. – М.: Осъ-89, 2006. – С. 172-176.

Досліджувана: Маша О., 9 років, 5 гімназичний клас.

I. Феноменологія:

Запит класного керівника: «Порадьте мамі забрати дочку із гімназії».

Запит мами: «Може, мені краще забрати дочку із гімназичного класу?»

Дані, які наведені вчителями:

Успішність задовільна, єдина претензія – трійки з російської мови. Вступні іспити склала нерівно: отримала «три» за диктант, але сподобалась вчителю-словеснику гарною мовою. Зачислена за умови, що здогонить клас з англійської. Вчителів непокоїть її поведінка: вона «не вписується» в колектив, настроює одних дівчат проти інших, іноді грубіянить старшим. Маша прибрешує, придумує про себе «красиві» історії: одного разу вона заявила, що погано себе почуває, тому треба доручити однокласникам проводити її додому (шкільний лікар оцінила її скарження як симуляцію).

Дані, що повідомила мама:

Немає старанності в навчанні, часто «вивертається». В початкових класах (в іншій школі) була найсильнішою за успішністю навчання, правда, рівень

викладання був низький. Мамі здавалося, що дочка здатна впоратися з більш високими вимогами, тому Маша і вступила до гімназії. В попередньому класі відношення з однокласниками і вчителем були нормальні. Вона скаржиться, що в гімназії її дратують за «бідність». Її батьки розлучились, коли дівчині було 2 роки, живе Маша з мамою і бабусею. Мама – інженер, зарплата скромна, вимушена багато в чому відмовляти собі і дочці. Повертається мама додому пізно, спілкування з дочкою обмежується заняттями англійською мовою. Мама – молода інтересна жінка, але, за її визнанням, ні про яке особисте життя і мови йти не може, тому що бабуса (70 років, в минулому – вчителька) пригнічує і дочку, і онуку. Між мамою і бабусею часто бувають суперечки в питаннях виховання. Бабуса не дозволяє Маші гуляти після школи, тому що боїться, що з нею щось трапиться, до гуртків водити онуку відмовляється, скаржачись на своє слабе здоров'я. Маша і мама зворушливо прив'язані одна до одної, мама дуже переживає через гімназичні труднощі дочки.

Спостереження і бесіда з дитиною:

Маша – миловидна мініатюрна дівчина.

До обстеження віднеслася зацікавлено, увага психолога була їй приємна.

Дуже балакуча, інтереси інфантильні, доброзичлива до оточуючих, орієнтована на підтримку з боку старших, їй властива деяка демонстративність поведінки. Не задоволена своїми оцінками і стосунками в новому класі. У відсутності подруг в гімназії обвинувачує однокласниць або обставини. Скаржиться на надмірну опіку з боку бабусі, особливо образливо Маші те, що бабуса навіть серед дня не дозволяє їй гуляти у дворі.

Діагноз несихолога:

Кл. керівник: погане виховання. Мама утруднюється назвати причину дезадаптації.

Самодіагноз: недружний клас.

Резюме за феноменологічними даними: труднощі адаптації в новому колективі, риси демонстративності у поведінці.

II. Теоретичний конструкт і гіпотези:

Труднощі в адаптації в новому навчальному колективі можуть бути спричинені: 1) некомпенсованою акцентуацією характеру; 2) неадекватною самооцінкою; 3) підвищеною тривожністю; 4) несформованістю комунікативних навичок; 5) зовнішнім локусом контролю; 6) менш імовірно невідповідністю знань рівню вимог в гімназії.

III. Данні психодіагностики:

1. Акцентуація характеру:

- аналіз твору:

Інтереси інфантильні, типові для дівчат: квітництво, рукоділля і т.д. Стверджує, що вона нащадок графів Орлових (мама не підтвердила);

- аналіз даних спостереження і бесіди:

намагається привернути до себе увагу оточуючих, іноді некоректними засобами («красиві» історії). Таким чином, можна припустити наявність істероїдних рис характеру.

2. Самооцінка:

- методика Дембо-Рубінштейн:

Самооцінка в межах норми.

3. Тривожність:

а) модифікація методики Спілбергера: результат на межі середнього і високого рівнів тривожності;

б) малюнковий тест «Дім-дерево-людина» інтерпретується як показник високої тривожності.

4. Комунікативні навички:

- спостереження:

наявна висока комунікативна мотивація і відповідні навички.

Примітка: несприятливий соціальний статус.

5. Локус контролю:

- бесіда:

У сфері спілкування зовнішній локус контролю.

6. Оцінка основних навчальних вмінь:

- усне рахування:

середній показник у гімназичному класі;

- завдання «вставити пропущені літери»:

середній показник в класі;

- число помилок у відповідях на питання анкети «Відношення до школи»:

середній показник в класі.

Значного відставання в основних навчальних вміннях не виявлено.

Резюме за даними психодіагностичного обстеження: виявлені істероїдні риси характеру, зовнішній локус контролю в сфері спілкування з однолітками, виражена особистісна тривожність.

IV. Психологічний діагноз:

Труднощі адаптації в новому класі спричинені: 1) реакцією особистості з істероїдними рисами характеру на брак, з точки зору дівчини, уваги однокласників і вчителів; 2) вираженою особистісною тривожністю як наслідку розбіжностей в педагогічних установах мами і бабусі і обмеження позашкільних контактів з однолітками через гіперопіку з боку бабусі.

V. Рекомендації:

Кл. керівнику: Не робити поспішних висновків, зачекати розвитку подій.

Мамі: 1. Заспокоїтися і втішити дочку, дати їй можливість адаптуватися до нових умов і почекати з переводом до іншої школи.

2. Надати можливість Маші відвідувати який-небудь гурток.

3. Автономізуватися від своєї матері, принаймні в питаннях виховання дитини.

4. Перестати бути арбітром між матір'ю та дочкою, намагатися запобігати розбору їх взаємних образ.

5. Спілкуватися з Машею не тільки з приводу уроків.

Маші: Не інтригувати, не пліткувати, не ябедничати, набратися терпіння, поки дівчата із класу самі запропонують їй дружбу.

VI. Катамнез через рік:

Практично відразу після бесіди психолога з мамою і самою Машею поведінка дівчини змінилася на кращу, вчителі не виказували більше ніяких претензій до неї. Вона закінчила 5 клас без трійок. До класного колективу входила поступово, спочатку їй приходилось задовольнятися найбільш непрестижними ролями в іграх, але до кінця навчального року Маша зайняла прийнятне для себе положення: вона дружить з однією із «зірок», відмінницею, дуже організованою і ерудованою дівчиною. Нова подруга, будучи її одноліткою, виглядає на декілька років старше і опікується про Машу. Окремі представники класної «еліти» так і не сприймають її серйозно, імовірно через відсутність з боку Маші претензій на інтелектуальне або будь-яке інше лідирування у класі, зовнішнього вигляду, скромного одягу, відсутності престижних занять після школи. Бабуся як і раніше не випускає дівчину на прогулянки, але іноді дозволяє запросити двох-трьох однокласниць до дому. В школі Маша відвідує всі факультативи.

Додаток. Результати психологічного обстеження:

1. Аналіз твору: гарна письмова мова, фантазування, використання елементів фольклору, чітка статевіа ідентифікація, тенденція до прикрашання, стверджує, що вона потомок графів Орлових.

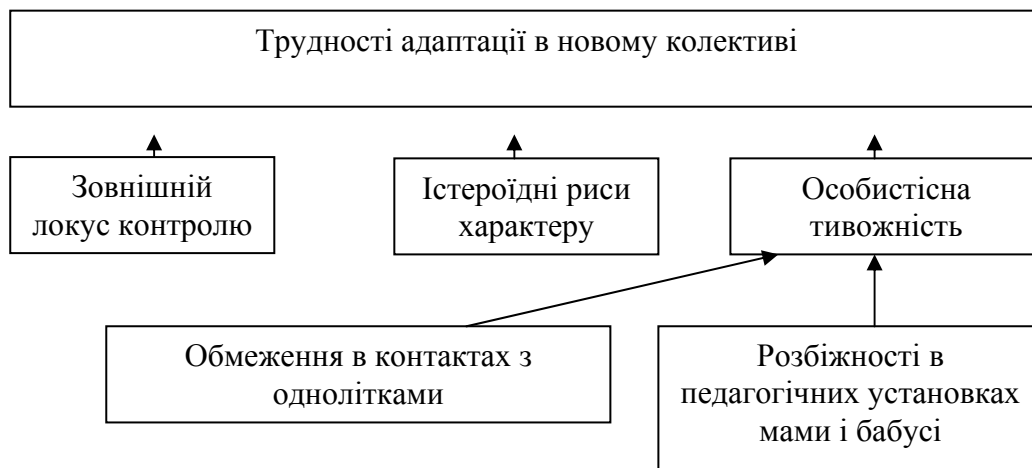
Схема психологічної детермінації

Порушення поведінки Маші О.

2. Соціометричний статус: позитивних виборів немає, негативний – один.

3. Методика Дембо-Рубінштейн:

Довжина всій шкали 100%: старанність 45%, розумові здібності 70%, слухняність 65%, зовнішність 70%.

Пояснюючи низький бал за старанність, Маша сказала, що в попередній школі у неї ніколи не було трійок і вона сподівається, що зможе підняти успішність.